МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет соціально-психологічної освіти та фізичної культури
Кафедра психології

Допущено до захисту
« » травня 2026 р.
В.о. зав. кафедри
_____ Борис ЯКИМЧУК

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

ПСИХОЛОГІЧНІ БАР'ЄРИ В РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Виконала студентка IV курсу, П/41 групи
освітньої програми «Психологія»
спеціальності 053 Психологія
Капелюшна Вікторія Миколаївна

Науковий керівник – кандидат
психологічних наук, доцент,
Вахоцька Ірина Олександрівна

Умань – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП ……3

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ……7

1.1. Теоретичний аналіз феномену психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків……7

1.2. Психологічні підходи до вивчення проблеми розвитку творчих здібностей особистості……19

1.3. Психологічні особливості прояву творчих здібностей у молодшому підлітковому віці……...32

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ……...45

2.1. Організаційні засади, етапи та методичне забезпечення емпіричного дослідження……...45

2.2. Емпірична характеристика рівнів і показників розвитку творчих здібностей у молодших підлітків……...48

2.3. Емпіричне дослідження психологічних бар'єрів та їх зв'язку з індивідуально-особистісними характеристиками молодших підлітків……...55

2.4. Рекомендації для профілактики та усунення психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей підлітків……60

ВИСНОВКИ……69

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……71

ДОДАТКИ.....80

ВСТУП

Проблема розвитку творчих здібностей у підлітковому віці посідає важливе місце в сучасній психологічній науці, оскільки творчість розглядається як один із ключових ресурсів особистісного становлення, соціальної адаптації та успішної самореалізації індивіда. Особливої значущості набуває дослідження психологічних бар'єрів, які можуть ускладнювати або обмежувати прояв творчого потенціалу молодших підлітків, адже саме цей віковий період характеризується інтенсивними змінами когнітивної, емоційної та мотиваційної сфер особистості, формуванням самооцінки, самосвідомості та системи ціннісних орієнтацій.

Актуальність дослідження психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей зумовлена сучасними соціокультурними умовами, які висувають підвищені вимоги до креативності, гнучкості мислення та здатності особистості до нестандартного вирішення проблем. Водночас освітнє середовище не завжди повною мірою сприяє розвитку творчого потенціалу учнів, оскільки може бути орієнтованим на репродуктивні форми навчання, стандартизовані вимоги та оцінювання, що, у свою чергу, підсилює дію внутрішніх і зовнішніх психологічних бар'єрів.

У вітчизняній психології проблематика розвитку творчості та чинників, що її зумовлюють, активно розроблялася у працях Л. С. Виготський, який розглядав творчість як вищу психічну функцію, що формується у процесі соціальної взаємодії та навчання. Важливим є його положення про зону найближчого розвитку, відповідно до якого потенціал творчих здібностей розкривається за умов правильно організованого педагогічного впливу. Ідеї розвитку творчого мислення також були продовжені у працях С. Л. Рубінштейн, який підкреслював єдність свідомості та діяльності, а також роль активності особистості у формуванні її здібностей.

Значний внесок у розуміння вікових особливостей розвитку підлітків зробив Л. І. Божович, яка акцентувала увагу на становленні мотиваційної сфери та формуванні внутрішньої позиції особистості як основи її поведінки. У цьому

контексті молодший підлітковий вік розглядається як період підвищеної чутливості до соціальних впливів, що може як сприяти розвитку творчості, так і зумовлювати виникнення психологічних бар'єрів.

Серед українських дослідників проблеми творчого розвитку особистості варто відзначити С. Д. Максименко, який розглядає творчість як системну характеристику особистості, що формується у процесі її життєдіяльності та саморозвитку. У працях І. Д. Бех підкреслюється роль ціннісно-смислової сфери у становленні творчої активності особистості, зокрема значення внутрішньої мотивації та моральної саморегуляції. Також важливими є дослідження В. О. Моляко, який розробив концепцію творчого потенціалу особистості та акцентував увагу на механізмах творчого мислення.

Зарубіжна психологічна наука також приділяє значну увагу проблемі творчості та її детермінант. Зокрема, Дж. Гілфорд розглядав творчість як багатовимірну характеристику інтелекту, що включає дивергентне мислення. Е. Торренс розробив методики діагностики творчого мислення та підкреслював значення оригінальності, гнучкості та продуктивності мислення у структурі творчих здібностей. У гуманістичній психології К. Роджерс та А. Маслоу розглядали творчість як природну тенденцію самоактуалізації особистості, що може бути обмежена зовнішніми та внутрішніми бар'єрами.

Окрему увагу у психологічній літературі приділено поняттю психологічних бар'єрів, які трактуються як внутрішні або зовнішні перешкоди, що ускладнюють реалізацію потенціалу особистості. До таких бар'єрів відносять страх помилки, низьку самооцінку, тривожність, ригідність мислення, конформізм, а також несприятливі умови освітнього середовища. У контексті підліткового віку ці фактори набувають особливої значущості, оскільки особистість перебуває у процесі активного становлення та є чутливою до оцінки з боку значущих дорослих і однолітків.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків є багатогранною та недостатньо дослідженою у контексті сучасних освітніх умов. Вона потребує

комплексного підходу, що враховує як індивідуально-психологічні особливості учнів, так і соціально-педагогічні чинники розвитку творчості.

Таким чином, актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків, визначення їхніх особливостей та ролі у процесі особистісного становлення дитини, а також пошуку науково обґрунтованих підходів до профілактики й подолання деструктивних бар'єрів у цьому віковому періоді.

Метою дослідження є теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні бар'єри, що впливають на розвиток творчих здібностей молодших підлітків, з метою визначення можливих шляхів їх подолання.

Відповідно до поставленої мети сформульовано наступні **завдання дослідження:**

1. Розкрити природу психологічних бар'єрів в контексті розвитку творчих здібностей у молодших підлітків.

2. Визначити рівень психологічних бар'єрів та індивідуально – особистісних особливостей досліджуваних.

3. Розкрити психологічні умови подолання психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків.

4. Розробити систему психологічного сприяння подолання психологічних бар'єрів в розвитку творчих здібностей у досліджуваних.

Об'єкт дослідження – творчі здібності молодших підлітків.

Предмет дослідження – психологічні бар'єри в розвитку творчих здібностей молодших підлітків.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань використовувався комплекс методів: теоретичні – аналіз, узагальнення і систематизація підходів та емпіричних результатів, що містяться у наукових літературних джерелах; емпіричні – спостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності; психодіагностичне тестування, в ході якого було використано наступні методики: 1) методики, що спрямовані на діагностику структурних

компонентів креативності – Тест креативності П. Торренса, Тест вербальної креативності С. Медника, опитувальник креативності особистості Г. Девіса, самооцінка творчих здібностей О. Тунік; 2) методика, що діагностує особистісні характеристики – проективна методики «Неіснуюча тварина».

Емпірична база дослідження. У проведенні дослідження брало участь 30 молодших підлітків 10-12 років Уманського ліцею №1 Уманської міської ради Черкаської області.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- поглиблено та розширено розуміння про психологічні умови прояву бар'єрів в розвитку творчих здібностей у молодших підлітків до яких відносяться: переконання, низька самооцінка, страхи, негативний досвід, соціальні стереотипи та очікування;

- встановлено**,** що психологічний бар'єр у розвитку творчих здібностей молодших підлітків має складну інтегративну природу та проявляється у взаємодії мотиваційних, емоційних, когнітивних і вольових станів; виявлено його зв'язок з віковими відмінностями й особистісними рисами, а також обґрунтовано систему профілактики та подолання зазначених бар'єрів.

Практична значущість одержаних результатів полягає в рекомендації системи для профілактики виникнення і усунення небажаних психологічних бар'єрів під час розвитку творчих здібностей у підлітків.

Апробація результатів. Основні теоретичні положення та результати емпіричного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри психології Уманського національного університету, а також на IX Всеукраїнських психологічних читаннях «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», (Умань, 2026).

Структура та обсяг роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

1.1. Теоретичний аналіз феномену психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків

Проблема психологічних бар'єрів у діяльності особистості належить до числа складних і багатовимірних у сучасній психологічній науці, оскільки вона пов'язана з дослідженням внутрішніх механізмів, що обмежують або ускладнюють реалізацію потенційних можливостей індивіда. Особливої актуальності ця проблема набуває у контексті вивчення діяльності молодших підлітків, адже саме в цьому віковому періоді відбувається інтенсивне формування особистісних якостей, мотиваційної сфери та механізмів саморегуляції, які безпосередньо впливають на ефективність їхньої діяльності.

У загальному вигляді психологічні бар'єри розглядаються як внутрішні перешкоди, що виникають у процесі діяльності та заважають її успішному здійсненню. Вони можуть проявлятися у вигляді негативних емоційних станів, когнітивних труднощів, мотиваційної невизначеності або недостатньої вольової регуляції. Водночас важливо підкреслити, що психологічні бар'єри не є статичними утвореннями, а виступають як динамічні психічні стани, що виникають у певних умовах і можуть змінюватися під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників.

Теоретичні підходи до розуміння феномену психологічних бар'єрів формувалися у межах різних психологічних напрямів. Зокрема, у працях С. Рубінштейна підкреслюється, що будь-яка діяльність особистості відбувається в умовах подолання певних труднощів, які можуть виступати як внутрішні або зовнішні перешкоди. При цьому внутрішні труднощі, пов'язані з особистісними особливостями суб'єкта, нерідко набувають форми психологічних бар'єрів, що впливають на перебіг діяльності.

У межах діяльнісного підходу, розробленого О. Леонтьєвим, бар'єри можуть розглядатися як наслідок невідповідності між мотивами діяльності та умовами її реалізації. Якщо діяльність не має достатнього особистісного смислу

або її цілі не узгоджуються з внутрішніми потребами, це може призводити до зниження активності, появи сумнівів і відмови від виконання завдань. У такому випадку психологічний бар'єр виступає як показник порушення структури діяльності.

Важливим для розуміння природи психологічних бар'єрів є також положення культурно-історичної теорії Л. Виготського, згідно з якою психічний розвиток людини відбувається у процесі інтеріоризації соціального досвіду. З цієї точки зору бар'єри можуть виникати як результат суперечностей між вимогами соціального середовища та індивідуальними можливостями особистості. У підлітковому віці такі суперечності особливо загострюються, що зумовлює підвищену ймовірність виникнення психологічних труднощів у діяльності.

Окрему увагу у вивченні психологічних бар'єрів приділяють їх зв'язку з емоційними переживаннями. Як зазначав Ф. Василюк, складні життєві ситуації супроводжуються внутрішніми переживаннями, які можуть ускладнювати діяльність і виступати як бар'єри на шляху до досягнення цілей. У підлітковому віці, коли емоційна сфера є нестійкою, такі переживання можуть мати особливо інтенсивний характер.

Сучасні українські дослідники, зокрема І. Д. Бех, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, розглядають психологічні бар'єри як важливий чинник особистісного розвитку, підкреслюючи їх неоднозначний характер. З одного боку, бар'єри можуть гальмувати діяльність і знижувати її ефективність, з іншого – виступати стимулом до мобілізації внутрішніх ресурсів і сприяти розвитку особистості.

Таким чином, психологічні бар'єри у діяльності молодших підлітків є складним психічним феноменом, що виникає у процесі взаємодії особистості з умовами діяльності та відображає внутрішні суперечності її розвитку. Їх розуміння потребує комплексного підходу, що враховує як індивідуально-психологічні особливості підлітка, так і специфіку соціального середовища. Це зумовлює необхідність подальшого аналізу структури та основних видів психологічних бар'єрів, які проявляються у діяльності молодших підлітків.

Продовжуючи теоретичний аналіз феномену психологічних бар'єрів, доцільно зосередити увагу на їх структурних характеристиках та основних видах, що проявляються у діяльності молодших підлітків. У сучасній українській психології зазначене явище розглядається як багатокомпонентне утворення, що охоплює взаємопов'язані мотиваційні, емоційні, когнітивні та вольові складові, кожна з яких може виступати джерелом утруднень у діяльності.

Українські дослідники підкреслюють, що психологічний бар'єр не є ізольованим проявом окремої психічної функції, а формується як цілісний психічний стан, що виникає внаслідок порушення узгодженості між різними компонентами діяльності. Зокрема, у межах діяльнісного підходу акцентується, що бар'єри виникають тоді, коли спостерігається невідповідність між мотиваційною спрямованістю підлітка та реальними умовами виконання завдання, або ж коли рівень сформованості необхідних умінь і навичок не відповідає вимогам діяльності.

У структурі психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків доцільно виокремлювати кілька основних компонентів. Передусім, це мотиваційний компонент, який проявляється у недостатній зацікавленості діяльністю, відсутності внутрішніх спонукань або суперечливості мотивів. У таких випадках підліток може демонструвати пасивність, уникнення діяльності або формальне виконання завдань без залучення особистісного смислу.

Другим важливим компонентом є емоційний, що пов'язаний із переживанням тривоги, страху помилки, невпевненості у власних можливостях, сорому чи розчарування. Саме емоційні стани часто виступають безпосереднім тригером виникнення бар'єру, оскільки вони впливають на рівень психічної напруги та здатність до концентрації уваги.

Когнітивний компонент психологічного бар'єру проявляється у вигляді труднощів розуміння завдання, браку необхідної інформації, стереотипності мислення або нездатності знайти ефективний спосіб розв'язання проблеми. У підлітковому віці це може бути пов'язано як із недостатнім рівнем

сформованості мисленнєвих операцій, так і з невпевненістю у власних інтелектуальних можливостях.

Не менш значущим є вольовий компонент, який відображає здатність підлітка до саморегуляції, подолання труднощів і доведення розпочатої діяльності до завершення. Слабкість вольових процесів, імпульсивність або низький рівень самоконтролю можуть посилювати прояви психологічних бар'єрів і перешкоджати їх подоланню.

Важливо підкреслити, що зазначені компоненти не існують окремо, а перебувають у постійній взаємодії. Так, наприклад, негативний емоційний стан може знижувати мотивацію до діяльності, а когнітивні труднощі – посилювати почуття невпевненості та тривоги. У результаті формується своєрідне «замкнене коло», в якому психологічний бар'єр підтримує сам себе.

Українські науковці також звертають увагу на різноманітність видів психологічних бар'єрів, що можуть виникати у діяльності підлітків. Серед них виділяють бар'єри, пов'язані з невпевненістю у собі, страхом оцінювання, низькою самооцінкою, негативним досвідом попередніх невдач, а також бар'єри, зумовлені соціальними чинниками, зокрема особливостями взаємодії з учителями та однолітками.

Таким чином, психологічні бар'єри у діяльності молодших підлітків мають складну структуру і проявляються на різних рівнях психічної організації особистості. Їх аналіз потребує врахування взаємодії мотиваційних, емоційних, когнітивних і вольових чинників, що зумовлює необхідність подальшого розгляду причин і умов їх виникнення у підлітковому віці.

Розгляд структури психологічних бар'єрів закономірно підводить до необхідності аналізу їхніх детермінант, тобто чинників і умов, що зумовлюють їх виникнення у діяльності молодших підлітків. У сучасній українській психології підкреслюється, що психологічні бар'єри не виникають випадково, а формуються під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів, які взаємодіють між собою та посилюють або послаблюють прояви утруднень у діяльності.

Одним із ключових чинників є вікові особливості підліткового періоду. Молодший підлітковий вік характеризується інтенсивними психофізіологічними змінами, що супроводжуються нестійкістю емоційної сфери, підвищеною чутливістю до оцінки з боку оточення, а також формуванням нового рівня самосвідомості. Саме ці процеси, як зазначають українські психологи розвитку, створюють підґрунтя для виникнення внутрішніх суперечностей, які можуть проявлятися у вигляді психологічних бар'єрів у навчальній та іншій діяльності.

Важливим детермінуючим фактором є також рівень розвитку самооцінки та самоставлення підлітка. Низька або нестійка самооцінка нерідко супроводжується невпевненістю у власних силах, страхом помилки та уникненням складних завдань. У таких випадках діяльність набуває для підлітка підвищеної емоційної значущості, що може провокувати виникнення внутрішньої напруги та блокування активності.

Окрему групу чинників становлять особливості навчального середовища. Освітній процес у школі може як сприяти подоланню психологічних бар'єрів, так і, навпаки, їх посилювати. Надмірний акцент на оцінюванні, авторитарний стиль педагогічної взаємодії, недостатня підтримка з боку вчителя або негативний досвід навчальних невдач можуть виступати умовами формування стійких бар'єрів у навчальній діяльності підлітків.

Суттєву роль відіграє також соціальне оточення, насамперед група однолітків. Для молодшого підлітка значущість думки ровесників є надзвичайно високою, тому страх неприйняття або осуду може обмежувати його активність, ініціативність та готовність до самовираження. У цьому контексті психологічні бар'єри часто виступають як механізм захисту від можливого соціального дискомфорту.

Не менш важливими є індивідуально-психологічні особливості особистості. До них належать рівень тривожності, емоційна стабільність, особливості темпераменту, ступінь розвитку вольових якостей та здатність до самоконтролю. Українські дослідники підкреслюють, що саме поєднання цих

характеристик значною мірою визначає схильність підлітка до переживання психологічних бар'єрів у різних видах діяльності.

Таким чином, виникнення психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків є результатом складної взаємодії вікових, соціальних та індивідуально-психологічних чинників. Їхня дія не є ізольованою, а формує цілісну систему впливів, яка визначає як інтенсивність, так і стійкість проявів бар'єрів у діяльності. Це зумовлює необхідність подальшого аналізу їх функціональних наслідків та впливу на ефективність діяльності підлітків.

Аналіз детермінант виникнення психологічних бар'єрів у молодшому підлітковому віці дозволяє перейти до розгляду особливостей їх прояву в різних видах діяльності. У сучасній українській психології підкреслюється, що психологічні бар'єри не є абстрактним внутрішнім станом, а знаходять конкретне відображення у поведінці, навчальній активності та міжособистісній взаємодії підлітків.

Найбільш виразно психологічні бар'єри проявляються у навчальній діяльності, яка є провідною у цьому віковому періоді. У таких умовах вони можуть виявлятися у зниженні навчальної мотивації, уникненні складних завдань, поверхневому засвоєнні навчального матеріалу, а також у труднощах концентрації уваги. Часто підлітки з наявними психологічними бар'єрами демонструють нерівномірну успішність, яка залежить не лише від рівня знань, але й від їхнього емоційного стану та впевненості у власних можливостях.

У контексті навчальної діяльності важливим проявом психологічних бар'єрів є страх оцінювання. Як зазначають українські дослідники педагогічної психології, підлітки можуть сприймати оцінку не лише як характеристику результату діяльності, а як оцінку власної особистості. Це призводить до підвищення емоційної напруги, уникнення відповідей, зниження активності на уроках та формування захисних форм поведінки.

Окремо слід відзначити прояви психологічних бар'єрів у творчій діяльності. У цьому випадку вони можуть блокувати прояв ініціативи, креативності та нестандартного мислення. Підліток може відчувати

невпевненість у власних ідеях, страх критики або осуду з боку однолітків і дорослих, що призводить до відмови від творчих спроб або їх формального виконання без особистісного залучення.

У міжособистісній сфері психологічні бар'єри проявляються у труднощах спілкування, замкненості, соціальній тривожності або, навпаки, у захисній агресивній поведінці. Такі прояви часто є способом компенсації внутрішньої невпевненості та прагнення зберегти позитивний образ «Я» у соціальній групі.

Важливою особливістю є також те, що психологічні бар'єри можуть мати прихований характер. У ряді випадків вони не усвідомлюються самим підлітком, але проявляються через опосередковані ознаки – зниження інтересу до діяльності, прокрастинацію, емоційну нестійкість або втрату ініціативності. Саме тому їх діагностика потребує комплексного підходу з урахуванням як поведінкових, так і емоційних показників.

Українські психологи розвитку підкреслюють, що прояви психологічних бар'єрів у молодших підлітків тісно пов'язані з рівнем їхньої саморегуляції. Недостатньо сформовані механізми самоконтролю та рефлексії ускладнюють подолання внутрішніх труднощів, що, у свою чергу, закріплює негативні моделі поведінки у діяльності.

Таким чином, психологічні бар'єри у діяльності молодших підлітків проявляються багатогранно та охоплюють навчальну, творчу й соціальну сфери. Їх зовнішні прояви є відображенням внутрішніх процесів, пов'язаних із переживанням невпевненості, тривоги та труднощів саморегуляції. Це зумовлює необхідність подальшого аналізу їх впливу на ефективність діяльності та особистісний розвиток підлітків.

Розгляд проявів психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків дозволяє перейти до аналізу їхніх функціональних наслідків та ролі у психічному розвитку особистості. У сучасній українській психології дедалі частіше підкреслюється, що психологічні бар'єри не можна розглядати виключно як негативне явище, оскільки вони можуть виконувати як

деструктивні, так і певною мірою конструктивні функції у процесі становлення особистості.

З одного боку, психологічні бар'єри суттєво ускладнюють ефективність діяльності молодших підлітків. Вони знижують рівень активності, обмежують прояв ініціативи, ускладнюють прийняття рішень та зменшують готовність до подолання труднощів. У навчальній діяльності це може проявлятися у зниженні успішності, втраті інтересу до навчання та формуванні пасивної позиції щодо освітнього процесу. У творчій діяльності бар'єри блокують креативні прояви, знижують гнучкість мислення та обмежують здатність до самовираження.

Водночас українські психологи (зокрема представники гуманістичного та діяльнісного підходів) звертають увагу на те, що певний рівень внутрішніх труднощів може виконувати регулятивну функцію. У цьому контексті психологічний бар'єр виступає як сигнал про необхідність мобілізації внутрішніх ресурсів, перегляду способів діяльності або підвищення рівня саморегуляції. Таким чином, він може стимулювати особистісний розвиток за умови його конструктивного подолання.

Особливо важливою є мобілізаційна функція психологічних бар'єрів. У ситуації подолання внутрішніх труднощів підліток активізує пізнавальні, емоційні та вольові ресурси, що сприяє розвитку таких якостей, як наполегливість, самостійність, відповідальність та здатність до самоконтролю. У цьому сенсі подолання бар'єру стає чинником особистісного зростання.

Окремо слід зазначити, що психологічні бар'єри можуть виконувати і захисну функцію. У деяких випадках вони обмежують участь підлітка у надмірно складних або емоційно перевантажених ситуаціях, тим самим частково захищаючи його психіку від перевтоми або стресових перевантажень. Проте така функція є ситуативною і не повинна закріплюватися як стійка поведінкова стратегія.

Важливим є також те, що характер впливу психологічного бар'єру значною мірою залежить від індивідуально-психологічних особливостей підлітка, зокрема рівня його самооцінки, розвитку вольових якостей та

емоційної стійкості. За наявності достатнього рівня саморегуляції бар'єри частіше долаються конструктивно, тоді як за її недостатності вони можуть закріплюватися та набувати хронічного характеру.

Отже, психологічні бар'єри у діяльності молодших підлітків мають амбівалентну природу: вони можуть як ускладнювати діяльність і гальмувати розвиток, так і стимулювати формування нових особистісних ресурсів у процесі їх подолання. Саме тому подальший теоретичний аналіз має бути спрямований на вивчення умов і механізмів їх подолання в підлітковому віці.

Аналіз функціонального значення психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків логічно приводить до розгляду механізмів їх подолання, які у сучасній психологічній науці розглядаються як ключовий чинник забезпечення ефективності діяльності та особистісного розвитку. У працях українських дослідників (С. Д. Максименко, І. Д. Бех, Г. С. Костюк, Т. М. Тітаренко) підкреслюється, що подолання внутрішніх труднощів є невід'ємною складовою становлення суб'єктності особистості, особливо у підлітковому віці.

У зарубіжній психології проблема подолання внутрішніх бар'єрів розглядається у межах теорій саморегуляції, самоефективності та особистісного розвитку (А. Бандура, К. Роджерс, Р. Лазарус). Зокрема, А. Бандура пов'язує успішність подолання труднощів із рівнем самоефективності особистості, тобто її вірою у власні можливості досягати поставлених цілей. Низький рівень самоефективності, навпаки, сприяє закріпленню психологічних бар'єрів і уникненню складних ситуацій.

У контексті української психологічної школи важливим є підхід І. Д. Беха, який розглядає подолання внутрішніх утруднень як процес морально-особистісного становлення, що базується на розвитку відповідальності, рефлексії та здатності до саморегуляції. Подібні положення розвиває С. Д. Максименко, підкреслюючи роль активності суб'єкта у трансформації внутрішніх станів та переході від ситуативної реактивності до свідомого керування власною поведінкою.

Значну увагу механізмам подолання психологічних бар'єрів приділяє також Т. М. Тітаренко, яка акцентує на ролі життєвого досвіду та особистісних ресурсів у подоланні кризових станів. У цьому контексті психологічний бар'єр розглядається як тимчасове утруднення, що може бути трансформоване через усвідомлення ситуації та активізацію внутрішніх ресурсів особистості.

Серед зарубіжних авторів важливим є внесок Р. Лазаруса, який у межах теорії стресу і копінг-стратегій розглядає подолання труднощів як процес когнітивної оцінки ситуації та вибору відповідних стратегій поведінки. Ефективність подолання бар'єрів, за його підходом, залежить від здатності особистості адекватно оцінювати вимоги ситуації та власні ресурси.

У підлітковому віці важливу роль у подоланні психологічних бар'єрів відіграє розвиток рефлексії, самосвідомості та навичок саморегуляції. Як зазначає І. Д. Бех, саме формування здатності до внутрішнього аналізу власних станів дозволяє підлітку поступово переходити від емоційно-імпульсивного реагування до свідомого управління своєю діяльністю.

Таким чином, механізми подолання психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків включають розвиток самоефективності, рефлексії, саморегуляції та здатності до адекватної когнітивної оцінки ситуації. Їх реалізація значною мірою визначає успішність навчальної, творчої та соціальної діяльності підлітка, а також рівень його особистісної зрілості.

Узагальнення теоретичних підходів до розуміння психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків дозволяє розглядати їх як багаторівневе психічне утворення, що інтегрує мотиваційні, емоційні, когнітивні та вольові компоненти. У сучасній українській психології (С. Д. Максименко, І. Д. Бех, Г. О. Балл, Н. В. Чепелєва) підкреслюється, що подібні утруднення не є ізольованими феноменами, а відображають загальний рівень особистісного розвитку та сформованості суб'єктної позиції підлітка.

У межах діяльнісного підходу, розвиненого О. М. Леонтьєвим та його послідовниками в українській психології (зокрема В. В. Клименком), психологічні бар'єри розглядаються як порушення або ускладнення структури

діяльності, що виникають на етапі переходу від мотиву до мети або від планування до реалізації дії. У підлітковому віці це особливо проявляється через нестійкість мотиваційної сфери та недостатню сформованість довільної регуляції поведінки.

З позицій системного підходу (Г. О. Балл, В. О. Моляко) психологічний бар'єр можна розглядати як дисбаланс у функціонуванні психологічної системи особистості, коли окремі її компоненти (наприклад, емоційна нестійкість або когнітивна невпевненість) починають домінувати та порушувати цілісність регуляції діяльності. У цьому випадку бар'єр виступає як індикатор тимчасової або стійкої неузгодженості внутрішніх психічних процесів.

Важливим є також розуміння психологічних бар'єрів у контексті концепції розвитку особистості, представленої в працях І. Д. Беха, де акцентується на ролі внутрішніх суперечностей як джерела розвитку. Згідно з цим підходом, подолання бар'єрів є не лише усуненням перешкоди, а й процесом особистісного зростання, що передбачає формування нових способів саморегуляції та самосвідомості.

У зарубіжній психології подібні ідеї розвиваються у гуманістичному напрямі (К. Роджерс, А. Маслоу), де внутрішні труднощі розглядаються як наслідок невідповідності між актуальним ідеальним «Я». У цьому контексті психологічні бар'єри у підлітковому віці можуть бути пов'язані з кризою самовизначення та пошуком власної ідентичності.

Отже, узагальнюючи різні теоретичні підходи, можна стверджувати, що психологічні бар'єри у діяльності молодших підлітків є складним багаторівневим феноменом, який відображає особливості їхнього вікового розвитку, структури особистості та умов соціального середовища. Вони одночасно виступають як фактор ускладнення діяльності та як потенційний механізм розвитку, що активізує внутрішні ресурси особистості у процесі їх подолання.

Завершуючи теоретичний аналіз психологічних бар'єрів у діяльності молодших підлітків, доцільно підкреслити, що цей феномен є невід'ємною

складовою процесу становлення особистості в підлітковому віці. У працях українських дослідників (С. Д. Максименко, І. Д. Бех, Т. М. Тітаренко, Г. С. Костюк) наголошується, що будь-які внутрішні утруднення, які виникають у діяльності, слід розглядати не лише як перешкоди, але й як важливі індикатори розвитку особистості, її адаптаційних можливостей та рівня сформованості саморегуляції.

Узагальнення теоретичних підходів дозволяє зробити висновок, що психологічні бар'єри у молодшому підлітковому віці мають системний характер і формуються під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників: вікових особливостей розвитку, соціального оточення, навчального середовища та індивідуально-психологічних властивостей особистості. При цьому провідну роль у їх виникненні відіграє недостатній рівень розвитку саморегуляції, рефлексії та впевненості у власних можливостях.

У межах діяльнісного підходу (О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко) підкреслюється, що саме структура діяльності визначає характер прояву психологічних бар'єрів, а їх подолання можливе через перебудову мотиваційної сфери та усвідомлення суб'єктом власної активної ролі у процесі досягнення мети. У цьому контексті психологічний бар'єр виступає як точка напруження, що активізує пошук нових способів дії.

Важливим є також положення українських психологів (І. Д. Бех, Н. В. Чепелєва), які розглядають подолання внутрішніх труднощів як механізм розвитку особистісної зрілості. У процесі подолання психологічних бар'єрів у підлітків формуються такі якості, як відповідальність, самостійність, критичність мислення та здатність до саморегуляції, що є важливими передумовами подальшого особистісного становлення.

Отже, психологічні бар'єри у діяльності молодших підлітків слід розглядати як складний, багатовимірний феномен, який одночасно відображає труднощі вікового розвитку та виступає потенційним ресурсом для формування нових психологічних якостей. Їх дослідження є важливим як у теоретичному,

так і в практичному аспекті, оскільки дозволяє визначити умови оптимізації навчальної та творчої діяльності підлітків.

Таким чином, отримані теоретичні узагальнення створюють підґрунтя для подальшого емпіричного дослідження психологічних бар'єрів у молодших підлітків та аналізу їх взаємозв'язку з індивідуально-особистісними характеристиками, що буде представлено у наступному розділі роботи.

1.2. Психологічні підходи до вивчення проблеми розвитку творчих здібностей особистості

Проблема розвитку творчих здібностей особистості є однією з ключових у сучасній психологічній науці, оскільки творчість розглядається як інтегральна характеристика психіки, що забезпечує здатність людини до створення нового, оригінального та соціально значущого продукту. У різних психологічних школах сформувалися відмінні підходи до розуміння природи творчості, її структури та умов розвитку, що визначає багатовимірність даного феномену.

У межах культурно-історичної теорії Л. С. Виготський творчість розглядається як вища психічна функція, що формується у процесі соціальної взаємодії та опосередковується культурними засобами. Учений підкреслював, що розвиток творчих здібностей відбувається у контексті навчання, а ключову роль відіграє зона найближчого розвитку, яка визначає потенційні можливості дитини у співпраці з дорослим або більш компетентним партнером.

Діяльнісний підхід, представлений у працях С. Л. Рубінштейн, акцентує увагу на єдності свідомості та діяльності, розглядаючи творчість як особливий рівень активності особистості. У межах цього підходу підкреслюється, що творчі здібності не є вродженою властивістю, а формуються у процесі включення індивіда в різні види діяльності, які вимагають самостійного прийняття рішень і нестандартного мислення.

У працях Б. М. Теплов здібності розглядаються як індивідуально-психологічні особливості, що забезпечують успішність виконання діяльності. Учений підкреслював, що творчі здібності пов'язані з загальними та

спеціальними здібностями, а їх розвиток залежить від умов навчання та індивідуального досвіду особистості.

Значний внесок у дослідження творчості зробив Дж. Гілфорд, який запропонував структуру інтелекту, де творчість пов’язана з дивергентним мисленням. У його моделі творчі здібності включають такі характеристики, як гнучкість, оригінальність, продуктивність та здатність до генерації великої кількості альтернативних рішень.

Розвиток цих ідей продовжив Е. Торренс, який розробив тестові методики для діагностики творчого мислення та розглядав творчість як процес виявлення проблем, висунення гіпотез і їх перевірки. Він наголошував на значущості мотиваційних чинників, зокрема внутрішньої потреби у творчому самовираженні.

У гуманістичній психології А. Маслоу творчість розглядається як прояв самоактуалізації особистості, яка досягає найвищого рівня розвитку потреб. У свою чергу К. Роджерс підкреслював, що творчість є природною тенденцією людини, яка реалізується за умов психологічної безпеки, прийняття та відсутності зовнішнього тиску.

Когнітивний підхід до дослідження творчості акцентує увагу на особливостях мисленнєвих процесів, що забезпечують породження нових ідей, рішень та образів. У межах цього напряму творчі здібності розглядаються як результат функціонування інтелектуальних операцій, зокрема аналізу, синтезу, узагальнення та трансформації інформації. Представники когнітивної психології підкреслюють значення внутрішніх ментальних структур, які визначають здатність особистості до нестандартного мислення.

У дослідженнях Ж. Піаже розвиток інтелекту пов’язується зі стадіальним формуванням когнітивних структур, що визначають можливості дитини до логічного та абстрактного мислення. Творчість у цьому контексті розглядається як результат адаптації когнітивних схем до нових умов і ситуацій, що потребують перебудови наявного досвіду.

Особливе місце у вивченні творчих здібностей займає підхід, пов’язаний із теорією інтелектуальних здібностей Р. Стернберг. Учений розглядає творчість як складову аналітичного, практичного та креативного інтелекту, підкреслюючи значення здатності до адаптації, автоматизації мислення та вибору оптимальних стратегій вирішення проблем. У межах цієї теорії творчість пов’язується з умінням особистості виходити за межі стандартних схем мислення.

Важливий внесок у розуміння творчості зроблено в межах психометричного підходу, який представлений у працях Г. Айзенк. У цьому напрямі творчість розглядається як вимірювана характеристика інтелектуальної діяльності, що може бути оцінена за допомогою стандартизованих тестів. Особлива увага приділяється зв’язку між рівнем інтелекту та креативністю, хоча дослідники підкреслюють, що високий інтелект не завжди гарантує високий рівень творчості.

Психодинамічний підхід до вивчення творчості пов’язаний із класичними психоаналітичними ідеями З. Фройд, який розглядав творчість як результат сублімації несвідомих потягів. У цьому контексті творчий процес трактується як спосіб трансформації внутрішніх конфліктів і напруження у соціально прийнятні форми діяльності, зокрема мистецтво, науку або інші види творчого самовираження.

Подальший розвиток психоаналітичних ідей здійснив К. Юнг, який підкреслював роль архетипів та колективного несвідомого у творчому процесі. Творчість у його розумінні пов’язана з доступом до глибинних шарів психіки, що забезпечує появу символічних образів і нових смислів.

Таким чином, різні психологічні підходи до вивчення творчих здібностей акцентують увагу на когнітивних, особистісних та несвідомих механізмах їх формування, що підкреслює складність і багатовимірність цього феномену.

Особистісний підхід у дослідженні творчості зосереджується на індивідуально-психологічних характеристиках, які визначають здатність людини до творчої діяльності. У межах цього напряму творчі здібності

розглядаються як інтегративна властивість особистості, що включає мотиваційні, емоційні, вольові та когнітивні компоненти. Важливим є положення про те, що творчість залежить не лише від рівня інтелектуального розвитку, а й від особливостей особистісної організації.

У працях Г. Олпорт особистість розглядається як динамічна система рис, що визначають унікальність поведінки індивіда. У цьому контексті творчість пов'язується з відкритістю новому досвіду, автономністю мислення та внутрішньою мотивацією до самовираження. Саме ці риси створюють передумови для генерації нових ідей та нестандартних рішень.

Значний внесок у розуміння творчої особистості зробив Г. Айзенк, який пов'язував креативність із поєднанням інтелектуальних здібностей та особистісних характеристик, зокрема рівнем психотизму, екстраверсії та нейротизму. Він підкреслював, що певні риси особистості можуть як сприяти, так і перешкоджати творчому процесу.

У гуманістичній психології К. Роджерс творчість розглядається як прояв повноцінно функціонуючої особистості. Учений наголошував, що творчий потенціал реалізується за умов безумовного прийняття, емпатії та психологічної підтримки, що забезпечує внутрішню свободу особистості.

А. Маслоу пов'язував творчість із процесом самоактуалізації, який є вищим рівнем розвитку особистості. На його думку, творчість є природною характеристикою людини, але може бути пригнічена умовами середовища або незадоволенням базових потреб.

Соціально-психологічний підхід акцентує увагу на впливі міжособистісного середовища на розвиток творчих здібностей. У працях А. Бандура підкреслюється значення спостереження, наслідування та соціального підкріплення у формуванні поведінкових моделей, у тому числі творчих. Творчість у цьому контексті розглядається як результат взаємодії особистості з соціальним середовищем.

Важливим є також підхід, у якому творчість аналізується як результат внутрішньої мотивації. У дослідженнях Е. Деці та Р. Райан підкреслюється роль

автономії, компетентності та соціальної підтримки як базових умов розвитку внутрішньої мотивації, що безпосередньо пов’язана з творчою активністю особистості.

Таким чином, особистісний підхід дозволяє розглядати творчі здібності як складну систему індивідуально-психологічних властивостей, що формуються у взаємодії внутрішніх характеристик особистості та соціального середовища.

Особистісний підхід у дослідженні творчих здібностей акцентує увагу на внутрішніх психологічних характеристиках індивіда, які визначають специфіку його творчої активності. У межах цього напряму творчість розглядається як інтегральна властивість особистості, що включає мотиваційні, емоційно-вольові та когнітивні компоненти, які функціонують у єдності та забезпечують можливість створення нового продукту діяльності. Особливого значення набуває аналіз індивідуальних відмінностей, які визначають схильність людини до творчого мислення та нестандартних способів вирішення завдань.

У теорії рис особистості Гордон Олпорт підкреслюється, що поведінка людини визначається унікальною системою диспозицій, які формують стійкі способи реагування на різні ситуації. У цьому контексті творчі здібності пов’язуються з такими характеристиками, як відкритість новому досвіду, гнучкість мислення та автономність у прийнятті рішень, що забезпечує можливість виходу за межі стандартних поведінкових схем.

У дослідженнях Ганс Айзенк творчість аналізується через взаємозв’язок інтелектуальних та особистісних параметрів. Учений пов’язував креативність із поєднанням високого інтелектуального рівня та специфічних особистісних рис, зокрема емоційної нестабільності та схильності до нестандартного мислення, що створює умови для генерування оригінальних ідей.

Гуманістичний напрям у психології, представлений у працях Карл Роджерс, розглядає творчість як природну тенденцію особистості до самовираження та самоактуалізації. У цьому підході наголошується на значенні

психологічної безпеки, прийняття та відсутності зовнішнього оцінювання як умов, що сприяють розкриттю творчого потенціалу індивіда.

Абрахам Маслоу пов’язував творчість із досягненням рівня самоактуалізації, який характеризується максимальною реалізацією внутрішніх можливостей особистості. У його концепції творчість виступає як природний прояв зрілої особистості, що функціонує відповідно до своїх внутрішніх цінностей та потреб розвитку.

Соціально-когнітивний підхід, представлений у працях Альберт Бандура, підкреслює значення соціального навчання у формуванні творчих здібностей. Згідно з цим підходом, творча поведінка засвоюється через спостереження, моделювання та наслідування значущих моделей, а також підкріплюється соціальним досвідом і взаємодією з оточенням.

У межах теорії самодетермінації Едвард Деці та Річард Райан творчість розглядається як результат внутрішньої мотивації, що базується на потребах автономії, компетентності та соціальної взаємопов’язаності. У цьому контексті творча активність визначається рівнем внутрішньої зацікавленості та здатністю особистості до саморегуляції у процесі діяльності.

Когнітивний підхід до проблеми творчості зосереджується на аналізі мисленнєвих процесів, які забезпечують породження нових ідей, образів та способів вирішення завдань. У межах цього напряму творчі здібності розглядаються як результат функціонування когнітивних структур, що забезпечують обробку інформації, її трансформацію та комбінування у нові смислові утворення. Особлива увага приділяється механізмам дивергентного мислення, яке забезпечує генерацію багатьох альтернативних рішень.

У концепції інтелектуального розвитку Жан Піаже творчість пов’язується з процесами акомодації та асиміляції, які забезпечують адаптацію когнітивних схем до нових умов. У цьому контексті творчі здібності розглядаються як результат активної перебудови мисленнєвих структур під впливом нових пізнавальних задач.

Джой Пол Гілфорд у структурній моделі інтелекту виокремив дивергентне мислення як основний механізм творчості, підкреслюючи такі його характеристики, як гнучкість, оригінальність, швидкість і здатність до продукування великої кількості ідей. У межах цього підходу творчість розглядається як специфічна форма інтелектуальної активності, що не зводиться до логічного мислення.

Подальший розвиток когнітивного підходу здійснив Еліс Пол Торренс, який розробив діагностичні методики оцінки творчого мислення та визначив творчість як процес виявлення проблем, висунення гіпотез, їх перевірки та модифікації. Він підкреслював роль уяви, чутливості до проблем і здатності до нестандартного бачення ситуацій.

Психометричний напрям у дослідженні творчості, представлений у працях Реймонд Кеттелл, розглядає творчі здібності як вимірювані індивідуальні відмінності, що можуть бути оцінені за допомогою стандартизованих методик. У цьому контексті творчість пов’язується з рівнем інтелектуального розвитку, хоча підкреслюється, що ці показники не є тотожними.

У сучасних когнітивних моделях творчості також враховується роль робочої пам’яті, когнітивної гнучкості та виконавчих функцій, які забезпечують контроль і координацію мисленнєвих процесів. Дослідження цих механізмів дозволяє розглядати творчість як складну багаторівневу систему, що включає як автоматизовані, так і свідомо керовані процеси обробки інформації.

Психодинамічний підхід до дослідження творчості ґрунтується на уявленні про її зв’язок із несвідомими психічними процесами та внутрішніми конфліктами особистості. У межах цього напряму творчі здібності розглядаються як результат трансформації внутрішніх переживань у символічні форми діяльності, що дозволяє особистості опрацьовувати емоційно значущий досвід через створення нових образів, ідей або продуктів.

У класичній психоаналітичній концепції Зигмунд Фройд творчість трактується як процес сублімації, у якому несвідомі потяги та внутрішні

конфлікти знаходять соціально прийнятне вираження. У цьому контексті художня, наукова та інша творча діяльність розглядається як спосіб символічного опрацювання витіснених переживань.

Подальший розвиток психоаналітичних ідей у контексті творчості представлений у працях Карл Густав Юнг, який запровадив поняття колективного несвідомого та архетипів. Згідно з його підходом, творчість пов'язана з активізацією глибинних структур психіки, що проявляються у символічних образах, міфах та уявленнях, які мають універсальний характер.

У межах неофрейдистського напряму Карен Хорні підкреслюється значення соціокультурних чинників у формуванні внутрішніх конфліктів, які можуть як стимулювати, так і блокувати творчу активність. Творчість у цьому контексті розглядається як один зі способів подолання тривожності та внутрішньої напруги.

Інтерперсональний підхід Гаррі Салліван акцентує увагу на ролі міжособистісних відносин у розвитку психіки. У межах цього підходу творчість може розглядатися як результат взаємодії особистості з соціальним середовищем, де значущі інші впливають на формування самосприйняття та способів самовираження.

Психодинамічні підходи загалом підкреслюють, що творчі здібності не можуть бути повністю пояснені лише когнітивними або соціальними чинниками, оскільки значну роль відіграють глибинні емоційні процеси, несвідомі мотиви та внутрішні конфлікти, які визначають індивідуальну специфіку творчої активності особистості.

У межах гуманістичного та екзистенційного підходів творчість розглядається як фундаментальна характеристика зрілої особистості, пов'язана з процесами саморозвитку, самореалізації та пошуку смислу власного існування. Ці напрями акцентують увагу не стільки на когнітивних механізмах творчості, скільки на внутрішньому досвіді людини, її свободі вибору та здатності до автентичного самовираження.

Віктор Франкл розглядав творчість як один із шляхів пошуку життєвого смислу, підкреслюючи, що людина здатна реалізовувати себе через творчу діяльність навіть у складних життєвих обставинах. У його концепції смислотворення творчість виступає як спосіб подолання екзистенційної порожнечі та внутрішньої кризи.

У працях Ролло Мей творчість пов'язується з екзистенційною мужністю та здатністю особистості протистояти тривозі невизначеності. Учений підкреслював, що творчий акт виникає на межі між стабільністю та хаосом, де особистість змушена виходити за межі звичних схем мислення.

Значний внесок у гуманістичне розуміння творчості зробив Карл Роджерс, який визначав творчість як природну тенденцію повноцінно функціонуючої особистості. Він наголошував, що творчий потенціал розкривається за умов психологічної безпеки, емпатійного прийняття та відсутності зовнішнього оцінювання, що дозволяє людині діяти відповідно до власного досвіду.

Абрахам Маслоу пов'язував творчість із процесом самоактуалізації, розглядаючи її як природний прояв особистості, яка досягла вищого рівня розвитку потреб. У цьому контексті творчість виступає як спосіб реалізації внутрішнього потенціалу та прагнення до особистісного зростання.

Екзистенційні підходи також підкреслюють роль свободи вибору та відповідальності у творчому процесі. Творчість розглядається як акт самовизначення, у якому особистість створює власні смисли та конструює індивідуальну життєву реальність. У цьому контексті творчі здібності пов'язані з глибинними особистісними переживаннями, ціннісними орієнтаціями та здатністю до рефлексії власного життєвого шляху.

Соціально-психологічні підходи до вивчення творчих здібностей акцентують увагу на ролі соціального середовища, міжособистісної взаємодії та культурних чинників у формуванні та розвитку творчості. У межах цього напряму творчість розглядається як результат взаємодії індивіда з соціальним

оточенням, де важливе значення мають групові норми, соціальні очікування та моделі поведінки, що задаються значущими іншими.

У теорії соціального навчання Альберт Бандура підкреслюється, що значна частина поведінкових моделей, у тому числі творчих, формується через спостереження, наслідування та підкріплення. Учений наголошував, що віра особистості у власну ефективність (самоефективність) є важливим чинником, який визначає її готовність до творчої активності та подолання труднощів у процесі діяльності.

У соціокультурному підході, що розвиває ідеї культурно-історичної школи Л. С. Виготський, творчість розглядається як продукт засвоєння культурного досвіду, опосередкованого мовою та іншими знаковими системами. У цьому контексті розвиток творчих здібностей тісно пов’язаний із навчанням, спілкуванням та включенням особистості у спільну діяльність.

Українські дослідники також приділяють значну увагу соціальним чинникам розвитку творчості. Зокрема, С. Д. Максименко розглядає творчість як системну властивість особистості, що формується у процесі соціальної взаємодії та саморозвитку, де важливу роль відіграє активна позиція індивіда у власному життєвому шляху. І. Д. Бех підкреслює значення ціннісно-смислової сфери, яка визначає спрямованість творчої активності та її моральний зміст.

Соціально-психологічні дослідження також враховують вплив групової динаміки на творчість. У групі можуть як стимулюватися, так і пригнічуватися творчі прояви залежно від характеру взаємин, рівня підтримки та прийняття індивідуальних ідей. Особливого значення набуває психологічний клімат, який визначає ступінь відкритості до нових ідей та готовність до їх обговорення.

У зарубіжних дослідженнях також підкреслюється роль соціального контексту у розвитку творчості, зокрема у роботах, присвячених креативності в організаціях та освітніх середовищах, де творчі здібності розглядаються як результат взаємодії особистісних характеристик та умов середовища, що або сприяють, або обмежують їх прояв.

Дослідження творчості в межах інтегративних підходів спрямовані на поєднання когнітивних, особистісних і соціальних детермінант творчого процесу. У сучасній психології дедалі частіше підкреслюється, що творчі здібності не можуть бути пояснені лише одним підходом, оскільки вони формуються як складна система взаємодії внутрішніх ресурсів особистості та зовнішніх умов розвитку.

Інтегративні моделі творчості враховують взаємозв'язок інтелектуальних процесів, мотиваційної сфери та соціального контексту. У цьому напрямі творчість розглядається як багаторівневе явище, що включає здатність до генерування ідей, їх критичної оцінки та практичної реалізації. Важливим є також урахування емоційної складової, яка впливає на активність мислення та готовність особистості до ризику у процесі створення нового.

У сучасних дослідженнях творчості значну увагу приділено концепції інвестиційної теорії креативності Роберт Стернберг, відповідно до якої творчість розглядається як здатність «інвестувати» ідеї у маловідомі або непопулярні напрямки з подальшим їх розвитком і доведенням до соціального визнання. У цьому підході важливими є такі компоненти, як інтелектуальні здібності, знання, стиль мислення, особистісні риси та мотивація.

У межах концепції креативного середовища Тереза Амабіле підкреслюється, що творчість залежить від взаємодії трьох основних факторів: наявності відповідних навичок, внутрішньої мотивації та сприятливого соціального середовища. Особливу роль відіграє саме мотиваційний компонент, який визначає ступінь залученості особистості до творчої діяльності.

Українські дослідники також розглядають творчість як системне утворення. У працях В. О. Моляко творчі здібності визначаються як багаторівнева структура, що включає інтелектуальні, емоційні та операційні компоненти. Учений підкреслює значення творчого потенціалу як динамічної характеристики особистості, яка може змінюватися під впливом навчання та досвіду.

Т. М. Титаренко у своїх дослідженнях акцентує увагу на життєвому світі особистості, де творчість розглядається як спосіб конструювання індивідуальної реальності та подолання життєвих криз. У цьому контексті творчі здібності пов’язані з рефлексією, самопізнанням та здатністю до внутрішньої трансформації.

Інтегративні підходи дозволяють розглядати творчість як складну систему, що функціонує на перетині інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і соціальних процесів, що забезпечує цілісне розуміння механізмів її розвитку в особистісному становленні.

Сучасні дослідження творчості в психології все більше зосереджуються на розумінні її як динамічного процесу, що розгортається у часі та залежить від поєднання індивідуальних і середовищних факторів. У цьому контексті творчі здібності розглядаються не як стабільна характеристика, а як система потенціалів, що актуалізуються за певних умов діяльності та взаємодії особистості з соціальним середовищем.

У процесуальному підході творчість трактується як послідовність етапів, що включає виникнення проблемної ситуації, накопичення інформації, інкубацію ідей, осяяння та перевірку результатів. Таке розуміння пов’язане з класичними дослідженнями творчого мислення, де підкреслюється роль несвідомих і свідомих механізмів у формуванні нових ідей.

У працях Грем Уоллас описано етапну модель творчого процесу, яка стала основою для подальших досліджень у галузі креативності. Учений наголошував на значенні інкубаційного періоду, коли відбувається неусвідомлена обробка інформації, що сприяє виникненню оригінальних рішень.

Сучасні підходи також враховують нейропсихологічні аспекти творчості, де досліджується взаємодія різних функціональних систем мозку у процесі генерації нових ідей. Підкреслюється роль взаємодії лівої та правої півкуль, а також значення виконавчих функцій, що забезпечують контроль і координацію творчого мислення.

У дослідженнях Скотт Баррі Кауфман творчість розглядається як багаторівнева система, що включає когнітивні, мотиваційні, емоційні та соціальні компоненти. Особлива увага приділяється ролі відкритості досвіду та внутрішньої мотивації як ключових предикторів творчої активності.

Українські психологи також розвивають уявлення про творчість як інтегральну властивість особистості. У працях В. О. Моляко наголошується на важливості творчого потенціалу як системи можливостей, що реалізуються у діяльності. С. Д. Максименко підкреслює, що розвиток творчості пов'язаний із саморозвитком особистості та її здатністю до самодетермінації у життєвому просторі.

Узагальнюючи різні підходи, у сучасній психології творчі здібності розглядаються як складне багатокомпонентне утворення, що формується в процесі взаємодії індивідуальних особливостей, соціального середовища та внутрішньої активності особистості, що визначає її здатність до створення нового у різних сферах життєдіяльності.

Узагальнюючи викладені у розділі підходи до вивчення проблеми розвитку творчих здібностей особистості, слід відзначити, що сучасна психологічна наука не має єдиного універсального трактування цього феномена, натомість представлена багатовимірною системою теоретичних концепцій. Кожен із розглянутих підходів акцентує увагу на окремих аспектах творчості: когнітивний – на особливостях мисленнєвих процесів і дивергентного мислення; діяльнісний – на ролі активності та включення особистості в різні види діяльності; особистісний – на індивідуально-психологічних характеристиках та мотиваційній сфері; психодинамічний – на несвідомих механізмах і внутрішніх конфліктах; гуманістичний – на самоактуалізації та внутрішній свободі особистості; соціально-психологічний – на впливі соціального середовища та міжособистісної взаємодії; інтегративний – на поєднанні всіх зазначених чинників у цілісну систему.

У працях Л. С. Виготський та С. Л. Рубінштейн підкреслюється визначальна роль діяльності та соціального середовища у формуванні творчих

здібностей, тоді як у концепціях Дж. Гілфорд та Е. Торренс акцент зроблено на когнітивних механізмах креативності. Гуманістичні ідеї А. Маслоу і К. Роджерс доповнюють це розуміння акцентом на внутрішній природі творчості як прояві самоактуалізації особистості.

Українська психологічна наука, представлена працями С. Д. Максименко, В. О. Моляко та І. Д. Бех, інтегрує різні підходи, розглядаючи творчі здібності як системну властивість особистості, що формується у процесі розвитку, навчання та соціальної взаємодії.

Таким чином, аналіз наукових підходів дозволяє розглядати творчі здібності як багаторівневе психологічне утворення, у структурі якого взаємодіють когнітивні, особистісні, мотиваційні та соціальні компоненти, що визначають специфіку творчої активності особистості на різних етапах її розвитку.

1.3. Психологічні особливості прояву творчих здібностей у молодшому підлітковому віці

Можливості формування та вдосконалення творчих здібностей особистості зберігаються протягом усього життя, проте існують вікові періоди, що є особливо сенситивними до розвитку цих здібностей. Перш за все, до таких періодів належить шкільний вік. Водночас умови та специфіка розвитку творчих здібностей істотно відрізняються на різних етапах дитинства та юнацтва, зокрема в підлітковому і юнацькому віці. У межах цього дослідження акцент зроблено на вивченні особливостей формування творчих здібностей саме в молодшому підлітковому віці.

Згідно з віковою класифікацією, підлітковий вік охоплює приблизно період від 10–11 до 14–15 років. Молодші підлітки, які є об’єктом дослідження цієї роботи, – це учні 5–7-х класів середньої школи віком від 10 до 12 років. Підлітковий період характеризується якісними змінами особистості, зумовленими статевим дозріванням і переходом від дитячого до дорослого життя. Для цього віку властива підвищена емоційна збудливість,

імпульсивність, іноді неусвідомлений прояв сексуального потягу. Внаслідок цього провідною діяльністю молодшого підлітка стає інтимно-особистісне спілкування з однолітками.

Характерною рисою підлітків є прагнення відчути себе дорослими та створювати власні референтні групи, що формують концепцію «ми» як групи однолітків [35]. У свідомості підлітка формується нове уявлення про себе як про дорослу людину, виникає прагнення демонструвати дорослість оточуючим, заперечуючи при цьому власну приналежність до дітей. У цей період центральною стає потреба визнання й підтвердженні дорослого статусу з боку оточення.

Соціальна активність молодших підлітків значною мірою визначається цією специфікою віку: вони прагнуть оволодіти дорослими моделями поведінки, цінностями та способами взаємодії. Підліткам важливо усвідомлювати власну самостійність і незалежність, при цьому вони вкрай чутливі до оцінок дорослих і негативно реагують на будь-яке применшення їхніх прав та гідності. Таке ставлення, що ігнорує їхню суб’єктність, може призводити до дистанціювання підлітків від дорослих. Особливо вразливими у цьому віковому періоді є дівчата, які більш чутливо реагують на критику, глузування та занепокоєні тим, що про них думають оточуючі.

Велику роль у формуванні емоційної нестійкості підлітків відіграють гормональні та фізіологічні зміни організму. Фізіологічні дослідження вказують на ослаблення умовного гальмування під час пубертатного періоду, що проявляється швидкими переходами від депресивного стану до екзальтованого і навпаки. Відтак психічна неврівноваженість та різкі перепади настрою стають характерними для цього віку [35].

Можливості формування та вдосконалення творчих здібностей особистості існують протягом усього життя, проте особливу чутливість до розвитку творчого потенціалу спостерігають у дитячо-шкільному віці. У цей період формується фундаментальна когнітивна база, закладаються навички самостійного мислення, здатність до творчого пошуку та ініціативність.

Водночас умови та механізми розвитку творчих здібностей різняться залежно від віку та специфіки психофізіологічного стану особистості.

Підлітковий період, зокрема його початковий етап – молодший підлітковий вік, охоплює приблизно 10–12 років і відповідає 5–7 класам середньої школи. Цей період характеризується глибокими психофізіологічними змінами, що пов’язані зі статевим дозріванням, підвищенням емоційної збудливості та розвитком самосвідомості. Молодші підлітки починають активно формувати власне «Я», відчувають потребу бути визнаними серед однолітків і прагнуть демонструвати дорослість, заперечуючи свою приналежність до дитячого світу. Саме в цей час соціальна взаємодія з однолітками стає провідним видом діяльності, а інтимно-особистісне спілкування – головним каналом соціалізації та розвитку самосвідомості [35].

Особливістю цього віку є прагнення підлітка оволодіти нормами і цінностями дорослого світу, активно включатися в діяльність, що дозволяє відчути власну незалежність і самостійність. Водночас підлітки надзвичайно чутливі до оцінок дорослих: критика або недооцінка їхніх досягнень можуть спровокувати негативні емоційні реакції та внутрішні конфлікти. Особливо вразливими у цьому відношенні є дівчата, які більш схильні до тривожності, страху оцінки і потребують підкріплення своєї самосприйнятої цінності [35].

Гормональні та фізіологічні зміни у підлітків також зумовлюють коливання настрою, психічну нестійкість та імпульсивність поведінки. Порушення умовного гальмування у пубертатному віці призводить до швидких переходів від депресивних станів до піднесення й зворотно, що впливає на здатність до концентрації та продуктивності навчальної та творчої діяльності. Саме такі особливості психічного та емоційного розвитку молодшого підлітка визначають специфіку формування творчих здібностей, оскільки вони безпосередньо впливають на готовність підлітка долати внутрішні перешкоди і активно включатися у різноманітні види творчої діяльності.

Підлітковий вік не лише створює сприятливі умови для розвитку пізнавальних та творчих здібностей, а й виступає періодом підвищеного ризику

формування внутрішніх психологічних бар'єрів, що можуть обмежувати ініціативу та мотивацію до творчої самореалізації.

Враховуючи специфіку психічного розвитку молодшого підлітка, виникає потреба детальніше розглянути психологічні бар'єри, які обмежують його участь у творчій діяльності та формування творчих здібностей. Психологічні бар'єри можна визначити як складні психічні стани, що утруднюють виконання діяльності, знижують мотивацію, активність та ініціативність особистості [27]. Вони не є стійкими властивостями характеру, а проявляються як результат динамічного взаємодіяння особистісних, когнітивних, емоційних і мотиваційних компонентів.

Українські психологи, зокрема М.Й. Боришевський [4], Г.С. Костюк [20], С.Д. Максименко [17] та В.В. Клименко [20], досліджували проблему бар'єрів у діяльності особистості, підкреслюючи, що їхня природа пов'язана з внутрішніми психічними станами, які формуються під впливом особистісних рис, виховання, соціальних умов та вікових особливостей. Так, Г.С. Костюк та С.Д. Максименко розглядали психологічні бар'єри як наслідок суперечливих мотивів, низької вольової саморегуляції, недостатньої впевненості у власних здібностях, що призводить до пригнічення активності в навчальній та творчій діяльності.

Психологічні бар'єри у молодших підлітків зазвичай проявляються у формі недостатньої зацікавленості до творчої діяльності, емоційної невпевненості, розгубленості при недостатній інформації, слабкості волі та неспроможності самостійно подолати внутрішні перешкоди. Як зазначає Н.В. Чепелева [29], ці бар'єри є динамічними: вони змінюють один одного та взаємопов'язані, що створює комплексний психічний стан, який ускладнює включення підлітка у творчі завдання.

З позицій діяльнісного підходу, представники якого Г.С. Костюк та В.В. Клименко активно досліджували психіку особистості, психологічний бар'єр розглядається як прояв порушення взаємодії структурних компонентів діяльності. Недостатнє формування мотиваційного, когнітивного та емоційного

потенціалу підлітка створює внутрішні перешкоди, які обмежують активну участь у творчому процесі. Системний підхід, який розвивали Г.О. Балл [1] та І.Д. Бех [2], дозволяє бачити психологічний бар'єр не ізольовано, а як елемент психічної системи, що впливає на розвиток особистості в цілому.

Особливу роль у формуванні психологічних бар'єрів відіграють такі особистісні властивості, як тривожність, невпевненість у собі, емоційна нестійкість та низький рівень самоконтролю. Водночас, як показують дослідження Т.М. Тітаренко, самовпевненість, цілеспрямованість, надійність і вміння мобілізувати власні ресурси виступають факторами, що сприяють подоланню цих бар'єрів. Тобто профілактика та корекція психологічних бар'єрів базується на підвищенні мотивації, формуванні адекватної самооцінки, розвитку емоційного інтелекту та волі до саморегуляції.

Психологічні бар'єри у підлітків можна умовно класифікувати за чотирма напрямами: мотиваційні, емоційні, когнітивні та вольові. Мотиваційні бар'єри проявляються у відсутності інтересу та низькій мотивації до творчої діяльності; емоційні – у страху, сумнівах, тривозі; когнітивні – у відсутності або недостатності знань і інформації; вольові – у слабкості самоконтролю та неможливості подолати внутрішні перешкоди [22].

Комплексний підхід до вивчення психологічних бар'єрів дозволяє виявити закономірності їх прояву, визначити провідні детермінанти та окреслити шляхи ефективного подолання, що створює підґрунтя для формування творчої активності молодших підлітків.

Структура психологічного бар'єру у розвитку творчих здібностей молодших підлітків є багаторівневою та динамічною. Він формується в результаті взаємодії мотиваційних, емоційних, когнітивних та вольових складових особистості, що перебувають у постійному взаємозв'язку [22]. Кожна складова виконує специфічну функцію у виникненні або подоланні бар'єру, а їхня взаємодія визначає інтенсивність та тривалість психологічного стану.

Мотиваційна складова, на думку В.В. Клименка [20] та М.Й. Боришевського [4], визначає рівень зацікавленості підлітка у творчій діяльності. Недостатня мотивація проявляється у небажанні брати участь у завданнях, що потребують творчого підходу, та у відсутності ініціативи. На цьому фоні виникає емоційна складова бар'єру, яка проявляється у страху невдачі, сумнівах та переживаннях, що обмежують впевненість у власних можливостях [29].

Когнітивна складова, як зазначає С.Д. Максименко [17], пов'язана з обмеженням доступу до необхідної інформації, невпевненістю у правильності власних суджень та труднощами у виборі оптимального способу розв'язання задачі. Вольова складова бар'єру проявляється у слабкості самоконтролю та неможливості протидіяти внутрішнім сумнівам і страхам, що заважає підлітку активно залучатися до творчої діяльності [10].

Українські дослідники підкреслюють, що психологічний бар'єр у молодшому підлітковому віці є не статичною характеристикою, а динамічним станом. Як зазначає Г.С. Костюк [10], його прояви змінюються залежно від контексту діяльності, емоційного стану підлітка та рівня підтримки з боку дорослих і однолітків. Так, у процесі навчання або творчих вправ слабка мотивація може посилюватися страхом невдачі, що в свою чергу посилює сумніви та тривогу, створюючи замкнене коло внутрішніх перешкод.

Зарубіжні автори, зокрема З. Фрейд [64] та А. Адлер [49], акцентують увагу на внутрішніх конфліктах та суперечностях мотивів, які виступають джерелом психологічного бар'єру. За Фрейдом, конфлікт між несвідомими імпульсами та свідомими цінностями підлітка може блокувати активність та знижувати ефективність діяльності. Адлер розглядав бар'єри як наслідок недостатньої самореалізації та невирішених питань самовизначення, що характерно для молодшого підліткового віку.

Важливим аспектом у подоланні психологічного бар'єру є взаємодія між складовими. Підвищення мотивації до творчої діяльності, підкріплення позитивних емоційних станів, забезпечення доступу до необхідної інформації

та розвиток вольових навичок саморегуляції сприяють зменшенню бар'єру [29]. Наявність підтримки з боку педагогів, батьків та однолітків є критично важливим чинником, оскільки вона формує середовище, у якому підліток відчуває безпеку та впевненість у власних діях.

Психологічний бар'єр у молодших підлітків часто проявляється як одночасне поєднання декількох психічних станів: відсутність зацікавленості, страх, сумнів, розгубленість та неспроможність подолати внутрішні перешкоди вольовими зусиллями. Як підкреслює Н.В. Чепелева [29], саме динамічне поєднання цих станів визначає інтенсивність бар'єру і впливає на готовність підлітка включатися у творчий процес.

Отже, для ефективного подолання психологічних бар'єрів необхідно одночасно працювати з усіма структурними складовими: підвищувати мотивацію та інтерес, формувати впевненість і позитивний емоційний досвід, надавати доступ до інформації та розвивати вольові здібності. Лише комплексний підхід дозволяє створити умови для свідомого та самостійного залучення молодшого підлітка у творчі завдання, що є основою розвитку його творчих здібностей.

Важливою детермінантою виникнення та динаміки психологічного бар'єру у молодших підлітків є їхні особистісні характеристики. За результатами досліджень Т.М. Тітаренко та М.Й. Боришевського [4], рівень самооцінки та впевненість у власних силах виступають провідними чинниками, що визначають, наскільки інтенсивно підліток переживає внутрішні перепони під час творчої діяльності. Низька самооцінка сприяє зростанню сумнівів, страху перед невдачею та уникання ризикованих рішень, тоді як висока самооцінка формує внутрішню стабільність і готовність до експериментів.

Не менш значущою є риса товариськості. Підлітки, які мають розвинені соціальні навички та легко встановлюють контакти з однолітками, частіше долають внутрішні бар'єри, оскільки підтримка однолітків та взаємодія з групою створюють середовище психологічної безпеки. Натомість замкнуті,

мало комунікабельні підлітки частіше переживають страх оцінки, сумніви і внутрішні конфлікти, що ускладнює їх включення у творчі завдання [29].

Особливу роль відіграє незалежність і самоконтроль підлітка. Дослідження В.В. Клименка [20] показали, що підлітки, які здатні планувати свої дії, регулювати емоції та не піддаватися миттєвим переживанням, менше піддаються психологічним бар'єрам у навчальній і творчій діяльності. Самоконтроль дозволяє переживати стресові моменти творчого процесу без блокування активності, а самостійність у прийнятті рішень стимулює внутрішню мотивацію до прояву ініціативи.

Соціальне оточення підлітка також визначає характер прояву психологічних бар'єрів. Як показали спостереження Н.В. Чепелєвої [29], підтримка педагога, дорослого наставника або значущої для підлітка особи сприяє зниженню страху невдачі, підвищує впевненість та інтерес до творчої діяльності. Водночас відсутність такої підтримки, критика, приниження або порівняння з іншими підсилюють бар'єр, підвищують тривожність і формують негативне ставлення до завдань.

В умовах шкільного середовища значною мірою впливає створення умов для самостійної діяльності. Дослідження Г.С. Костюка [10] свідчать, що завдання, які дозволяють підлітку обирати методи виконання, приймати рішення та контролювати результат, зменшують прояви психологічного бар'єру. При цьому активізація внутрішніх ресурсів підлітка відбувається природнім шляхом, а не через примус або тиск, що сприяє формуванню стійкого інтересу до творчості.

Не можна ігнорувати вплив індивідуальних особливостей пізнавальних процесів. Українські психологи зазначають, що когнітивні бар'єри часто виникають у результаті обмеженого досвіду або шаблонного мислення, що не дозволяє підлітку знаходити нестандартні рішення [17]. Водночас розвиток когнітивних стратегій, таких як уміння аналізувати, порівнювати варіанти та прогнозувати наслідки, сприяє подоланню внутрішніх перешкод і стимулює творчий потенціал.

Динаміка психологічного бар'єру також залежить від емоційної стабільності підлітка. Як підкреслює С.Д. Максименко [17], емоційна лабільність та гормональні зміни, характерні для підліткового віку, можуть посилювати страх перед новим, сумніви та внутрішню розгубленість. Підлітки з високою емоційною чутливістю частіше уникають творчих завдань або демонструють низьку активність, тоді як ті, хто здатен регулювати власні емоції, долають бар'єри значно швидше.

Психологічний бар'єр у молодших підлітків не є однотипним явищем: його прояви формуються на перетині особистісних характеристик, соціального середовища та когнітивних здібностей. Водночас саме взаємодія цих факторів створює можливості для усунення або подолання бар'єру через цілеспрямовану педагогічну роботу та підтримку дорослих.

Для ефективного подолання психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків необхідне створення спеціальних умов навчально-виховного процесу. Українські психологи, зокрема В.В. Клименко [20] та Г.С. Костюк [10], підкреслюють значущість середовища, яке стимулює творчу активність, дозволяє проявляти ініціативу і не карає за помилки. Важливим компонентом є свобода вибору завдання та методів його виконання, що сприяє підвищенню внутрішньої мотивації та зменшенню страху невдачі.

Серед психологічних стратегій подолання бар'єрів виділяють активізацію мотиваційних ресурсів підлітка. Наприклад, за методикою Т.М. Тітаренко, доцільним є формування позитивної установки на успіх через короткочасні досяжні завдання, які поступово ускладнюються. Кожен успішно виконаний етап посилює відчуття впевненості та зменшує прояви сумнівів і страху. Крім того, варто підтримувати внутрішню зацікавленість, створюючи завдання, які відповідають індивідуальним нахилам підлітка, стимулюють уяву та фантазію.

Не менш значущою є робота з емоційною сферою. Як зазначає Н.В. Чепелєва [29], позитивні емоції зменшують внутрішнє напруження і страх перед труднощами. Використання прийомів психологічної релаксації, емоційної підтримки з боку педагога або групи, а також заохочення проявів

ініціативи підлітка сприяють зменшенню негативного емоційного впливу бар'єрів. Важливим є формування вміння підлітка аналізувати власні емоції, прогнозувати можливі реакції на нові ситуації та керувати ними через усвідомлення внутрішніх ресурсів.

Психологічні бар'єри часто виникають у когнітивній сфері через шаблонність мислення або нестачу інформації для виконання завдання. За даними С.Д. Максименка [17], подолання таких бар'єрів передбачає розвиток гнучкого мислення, уміння використовувати різні підходи до вирішення проблеми, застосування методів аналогій, комбінування відомого і нового. Педагогічне стимулювання активного пошуку альтернативних шляхів реалізації завдання формує когнітивну сміливість і зменшує страх помилки.

Особливу увагу приділяють розвитку вольової саморегуляції. Молодший підліток повинен навчитися долати внутрішнє розгублення та контролювати імпульсивні реакції. Як показують спостереження В.В. Клименка [20], тренування волі у вигляді поступового ускладнення завдань, встановлення чітких проміжних цілей, а також заохочення послідовності в діях сприяють зменшенню бар'єрів і підвищенню самостійності.

Соціальне середовище є додатковим фактором подолання бар'єрів. Підтримка однолітків, взаємодопомога, спільна робота у творчих групах, обговорення успіхів і труднощів формує позитивне ставлення до помилок як до етапу навчання. Групові вправи, які розвивають комунікативні та кооперативні навички, стимулюють прояви ініціативи, дозволяють підлітку експериментувати, не боячись оцінки, і знижують вплив внутрішніх бар'єрів [29].

Таким чином, ефективне подолання психологічних бар'єрів у молодших підлітків досягається через комплексну роботу з мотиваційними, емоційними, когнітивними та вольовими компонентами. Практичні методи, які включають підтримку, стимуляцію успіху, розвиток гнучкого мислення та формування навичок саморегуляції, створюють передумови для активного залучення підлітка до творчої діяльності.

У молодшому підлітковому віці значну роль у формуванні психологічних бар’єрів відіграють індивідуальні особливості психіки. Так, за спостереженнями М.Й. Боришевського [4] та Т.М. Тітаренко, підлітки цього віку характеризуються підвищеною емоційною чутливістю, що проявляється у швидких змінах настрою, коливаннях від піднесення до тривоги і навіть депресивних станів у відповідь на невдачу чи критику. Така психічна лабільність зумовлює більш часте виникнення внутрішніх бар’єрів при спробі проявити себе в нових або складних видах діяльності.

Особливу роль у розвитку бар’єрів відіграють **мотиваційні чинники**. Молодші підлітки часто не мають достатньо сформованої внутрішньої мотивації до навчання і творчості, спираючись переважно на зовнішні стимули – оцінки, похвалу від дорослих, увагу однолітків. Недостатній рівень внутрішньої мотивації, поєднаний із страхом невдачі та тривожністю, створює сприятливий ґрунт для формування психологічних бар’єрів, які проявляються як нерішучість, сумніви у власних здібностях, уникання творчих завдань [35].

Важливим компонентом є **когнітивна сфера підлітка**. В умовах нестачі досвіду та недостатньої гнучкості мислення нові завдання сприймаються як складні та потенційно загрозливі. За даними українських дослідників В.О. Моляко [25] та С.Д. Максименка [17], невміння прогнозувати наслідки власних дій, обмеженість асоціативних ідей, схильність до стереотипного мислення підсилюють внутрішні перепони перед активною творчою діяльністю.

Особливу чутливість молодших підлітків до соціального оцінювання підкреслює Н.В. Чепелєва [29]. Підлітки цього віку прагнуть позитивного сприйняття однолітків і дорослих, тому навіть невелика критика або сумнів у власних здібностях може спричинити прояв психологічного бар’єру, вираженого у замкненості, сором’язливості або униканні нових завдань. Дівчата в цьому віці, як показують спостереження українських психологів, є більш емоційно вразливими, вони частіше схильні до самокритики і внутрішнього сумніву, що підсилює ймовірність бар’єрного стану.

Значну роль відіграють і **вольові якості особистості**. У молодшому підлітковому віці вольова саморегуляція ще формується, що ускладнює подолання внутрішніх перешкод. Недостатня стійкість до фрустрації, слабка здатність до концентрації на завданні або доведення його до кінця сприяє посиленню бар'єрних станів. За даними Г.С. Костюка [10], формування вольових навичок у цьому віці має тенденцію до дискретного розвитку: моменти впевненості і рішучості чергуються з періодами невпевненості, що прямо відображається на прояві психологічних бар'єрів.

Поєднання емоційної лабільності, недостатньої внутрішньої мотивації, когнітивної обмеженості та недосконалої вольової саморегуляції створює сприятливе середовище для виникнення психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей. Водночас усвідомлення цих вікових особливостей дозволяє зрозуміти, чому деякі підлітки легко долають внутрішні перепони, а інші – зіштовхуються з труднощами навіть у простих творчих завданнях.

Психологічні бар'єри у розвитку творчих здібностей молодших підлітків мають динамічний характер, оскільки їх прояв залежить від взаємодії мотиваційних, емоційних, когнітивних та вольових компонентів психіки. Як показують дослідження вітчизняних психологів, зокрема М.Й. Боришевського [4], Т.М. Тітаренко та В.О. Моляко [25], цей комплексний стан підлітка змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників: ситуаційного контексту, соціального оцінювання, рівня самооцінки та досвіду попередніх успіхів чи невдач.

У процесі залучення молодшого підлітка до творчої діяльності психологічний бар'єр проявляється як внутрішня суперечність між бажанням діяти і страхом помилки, нерішучістю або браком впевненості. Цей стан, за спостереженнями Н.В. Чепелєвої [29], нерідко супроводжується соматичними проявами: напруженням, тривожністю, дискомфортом, що додатково ускладнює включення в діяльність.

Динаміка психологічного бар'єру також визначається рівнем внутрішньої мотивації підлітка. Підлітки з більш сформованою внутрішньою мотивацією,

здатністю до самооцінки та самоконтролю швидше долають бар’єри і активніше включаються у творчі завдання. Навпаки, за низького рівня мотивації, недостатньої вольової саморегуляції та підвищеної емоційної чутливості бар’єр стає більш стійким, проявляючись як уникання або пасивність.

Не менш важливим аспектом є соціальний вплив. Позитивна оцінка дорослих і підтримка однолітків сприяють подоланню бар’єру, тоді як критика чи порівняння з іншими підсилюють внутрішню перешкоду. Українські психологи, зокрема С.Д. Максименко [17] та Г.С. Костюк [10], підкреслюють, що середовище навчання та спілкування відіграє роль каталізатора або інгібітора творчої активності.

Таким чином, психологічний бар’єр у молодших підлітків є не статичною характеристикою, а **динамічним психічним станом**, що формується під впливом внутрішніх психічних структур і зовнішніх умов. Його подолання вимагає узгодженої взаємодії мотиваційних, емоційних, когнітивних і вольових складових. Усвідомлення цього дозволяє не лише пояснити варіативність включення підлітків у творчі завдання, але й закласти основу для розробки цілеспрямованих психолого-педагогічних заходів, спрямованих на профілактику та корекцію психологічних бар’єрів, що стане предметом наступного розділу.

РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організаційні засади, етапи та методичне забезпечення емпіричного дослідження

Метою емпіричної частини дослідження є вивчення особливостей прояву психологічних бар'єрів в розвитку творчих здібностей у молодших підлітків.

В емпіричному дослідженні були поставлені наступні задачі:

1. Підібрати комплекс психодіагностичних методик, спрямованих на діагностику структурних компонентів творчих здібностей, психологічних бар'єрів та індивідуально - особистісних характеристик молодших підлітків.

2. Дослідити особливості розвитку творчих здібностей, психологічних бар'єрів та індивідуально-особистісних характеристик молодших підлітків.

3. Визначити взаємозв'язки між структурними компонентами творчих здібностей та індивідуально-особистісними характеристикам, а також з психологічними бар'єрами.

4. Запропонувати програму з профілактики виникнення та усунення психологічних бар'єрів в розвитку творчих здібностей у молодших підлітків.

При підборі комплексу методик щодо вивчення психологічних бар'єрів в розвитку творчих здібностей молодших підлітків було вивчено існуючі методики, які відповідають висунутим задачам дослідження. До комплексу методик увійшли наступні:

1. Спостереження, бесіда та аналіз продуктів діяльності. Під час спостереження відбувалось фіксування переживань дітей в різних видах діяльності, під час бесіди з'ясовувались визначені переживання та їх причини.

2. Для діагностики структурних компонентів творчих здібностей використані наступні методики - Тест креативності П. Торренса, Тест вербальної креативності С. Медника, опитувальник креативності особистості Г. Девіса, самооцінка творчих здібностей О. Тунік

Для вивчення індивідуально-особистісних характеристик підлітків було

обрано проективну методику «Неіснуюча тварина»

У проведенні дослідження брало участь 30 молодших підлітків 10-12 років Уманського ліцею №1 Уманської міської ради Черкаської області.

Представимо психодіагностичні методики, які були застосовані на діагностувальному етапі дослідження.

1. Тест креативності П. Торренса (модифікований варіант М.О. Холодної). Метою означеної методики є діагностика рівня розвитку структурних компонентів креативності. Вивчення структурних компонентів креативності відбувається за такими показниками: продуктивність висунення візуальних гіпотез, візуальна та вербальна оригінальність, категоріальна гнучкість та конструктивна активність. Завданням методики є створення нових образів на основі пред'явлених простих графічних фігур. Досліджуваному пропонується створити по 8 завершених зображень на кожну з 5 запропонованих фігур. Тобто кожний з 5 наданих перцептивних стимулів слід доповнити будь-якими графічними елементами, отримати завершений образ та надати йому назву. Таких зображень повинно бути 40. Обробка отриманих результатів відбувається за такими показниками:

- продуктивність висунення візуальних ідей - за кожне завершене зображення нараховується 1 бал. загальна кількість балів - 40;
- конструктивна активність - кожне завершене зображення оцінюється від 0 до 3 балів залежно від складності конструктивних перетворень. максимальна кількість балів - 120;
- категоріальна гнучкість - назва кожного завершеного зображення співвідноситься з таблицею категорій предметів та за кожну категорію нараховується 1 бал. максимальна кількість балів - 40;
- вербальна оригінальність - за кожну назву нараховується від 0 до 3 балів, оцінювання результатів відбувається відносно групи;
- візуальна оригінальність - за кожне завершене зображення нараховується від 0 до 3 балів за його оригінальність, оцінювання результатів відбувається відносно групи.

2. Тест вербальної креативності С. Медника (адаптований А.Г. Алєксєєвою, Т.В. Галкіною варіант тесту). Метою означеної методики є діагностика рівня розвитку вербальної креативності, а також її структурних компонентів. За С. Медником, вербальна креативність визначається як процес перекомбінування елементів ситуації. Досліджуваному пропонуються трійки слів, які не пов'язані між собою та можуть бути протилежними один одному, між якими треба встановити асоціативний зв'язок за допомогою обрання єдиного для них четвертого слова. Саме це слово має створювати з кожним із трьох слів словосполучення.

Методика містить три серії завдань, які пропонуються досліджуваному через визначений час. Перша серія є тренувальною та складається з 5 трійок слів. Друга серія завдань містить 18 трійок слів, проте, при поясненні завдання не акцентують увагу на створення саме оригінальних результатів. Третя серія містить 20 трійок слів, при наданні інструкції вказується що для досягнення мети треба зробити якомога більше оригінальних відповідей. Дослідження за методикою проводиться індивідуально або в групі не більше 20 підлітків. Перша серія є обов'язковою для проведення за думкою С. Медника. Це обумовлено тим, що виконуючи завдання розминки досліджуванні адаптуються до даної діяльності і в подальшому легко зможуть до неї входити. Після проведення розминки проводиться друга серія завдань, а через 3-5 днів проводиться третя серія.

3. Опитувальник креативності особистості Г. Девіса [33, с. 122]. Означена методика була використана з метою визначення вираженості креативності як якості особистості. Досліджуваному пропонується 21 питання, на які відповідає «так» чи «ні». Результати визначаються за ключем методики.

4. Методика самооцінки творчих здібностей (О. Є. Тунік). Призначена для вивчення думки досліджуваних про власні творчі здібності. Досліджуваним пропонується 50 питань, на кожне з яких вони дають одне з запропонованих відповідей. Автор методики виокремлює чотири фактори, які тісно пов'язані з творчими проявами особистості: допитливість (Д), уяву (У), складність(С),

схильність до ризику (Р).

5. Методика «Неіснуюча тварина» відноситься до розряду проективних. Дана методика була використана нами в дослідженні психологічних бар'єрів та особистісних характеристик у зв'язку з тим, що саме проективні методики дозволяють запобігти використання психологічного захисту досліджуваним під час виконання завдання та проявляти особистісні властивості. Досліджуваним пропонується придумати та намалювати неіснуючу тварину та дати їй неіснуючу назву. Опрацювання одержаних результатів відбувалось за наступними показниками: самооцінка, впевненість, незахищеність, тривожність, страхи, агресивність, ворожість, конфліктність, рішучість, здатність до рефлексії, творчі можливості.

2.2. Емпірична характеристика рівнів і показників розвитку творчих здібностей у молодших підлітків

Проведено дослідження особливостей розвитку структурних компонентів креативності у молодших підлітків за методикою П. Торренса. Також для оцінки творчих здібностей досліджуваних були використані: тест вербальної креативності (RAT) С. Медника, методика самооцінки творчих здібностей О.Є. Тунік та опитувальник для визначення креативності як якості особистості Г. Девіса. Одержані результати у досліджуваних за означеними методиками були оброблені за допомогою кількісного та якісного аналізу (див. табл. 2.1-2.5).

В таблиці 2.1 представлені результати досліджуваних за методикою П. Торренса, які свідчать, що у молодших підлітків 10-12 років серед структурних компонентів креативності на першому місці стоїть показник продуктивності висунення візуальних гіпотез, на другому місці - конструктивна активність, третім за результатами є вербальна оригінальність. На четвертому місці знаходиться візуальна оригінальність, найнижчі оцінки виявлені за показником категоріальної гнучкості.

Таблиця 2.1.

Результати дослідження структурних компонентів креативності у молодших підлітків (за методикою П. Торренса)

Показники	10 років			11 років			12 років		
	Х сер	М сер	max	Х сер	М сер	max	Х сер	М сер	max
П1	0,57	0,54	0,89	0,65	0,6	1,00	0,71	0,7	1,00
П2	1,65	1,47	2,96	1,87	1,85	2,9	2,0	1,95	2,90
П3	0,45	0,43	0,76	0,35	0,32	0,73	0,35	0,32	0,72
П4	0,71	0,63	1,40	0,76	0,7	1,52	0,86	0,78	1,63
П5	1,02	0,89	2,0	1,47	1,44	1,95	1,48	1,46	2,00

Примітка: П1 - продуктивність, П2 - конструктивна активність, П3 - категоріальна гнучкість, П4 - візуальна оригінальність, П5 - вербальна оригінальність

Так, одержані результати дозволяють нам стверджувати, що у молодших підлітків 10-12 років достатньо розвинута активність перцептивної сфери щодо висунення візуальних гіпотез, а також здатність трансформувати й доповнювати фігури графічними елементами. Це можна пояснити особливостями розвитку мисленнєвої сфери у молодших підлітків. Так, саме в підлітковому віці проявляється здатність оперувати гіпотезами при вирішенні інтелектуальних завдань, а також при рішенні нових задач підліток прагне використовувати різноманітні підходи до її вирішення, намагаючись знайти найбільш ефективний з них . Також встановлено, що у молодших підлітків 10-12 років рівень розвитку оригінальності має середній рівень. Це пов’язано з розвитком інтелектуальної сфери молодших підлітків. Саме у 12 років відбувається пік інтелектуального розвитку (за Я. О. Пономарьовим). І як зазначає Я. О. Пономарьов, творчий процес є результатом взаємодії різних рівнів інтелектуальної діяльності людини. Вчені також виділяють основні властивості інтелектуального розвитку в підлітковому віці: можливості прояву нестандартного підходу до вже відомих проблем; уміння включати приватні проблеми в більш загальні, родові; здатність поставити плідні питання навіть на

основі погано сформульованих завдань.

Виявлено значущі відмінності за показниками продуктивності, конструктивної активності, візуальної оригінальності у молодших підлітків 10 та 12 років, тобто ми можемо стверджувати, що протягом досліджуваного нами віку відбувається розвиток таких структурних компонентів креативності як продуктивність, конструктивна активність та візуальна оригінальність (див. табл. 2.2).

Зазначимо, що структурні компоненти креативності, такі як продуктивність, конструктивна активність та візуальна оригінальність, можуть бути важливими факторами, що визначають і впливають на рівень креативного потенціалу і виявлення творчого потенціалу особистості. Зазначені компоненти можуть взаємодіяти між собою та залежати від контексту і завдань, з якими стикається особистість. Структурні компоненти креативності можуть бути цілеспрямовано розвинені і удосконалені завдяки тренуванням, навчанню. Молодший підлітковий вік сприйнятливий для розвитку креативності особистості.

Таблиця 2.2.

Відмінності в розвитку показників структурних компонентів креативності у молодших підлітків 10-12 років (за методикою П. Торренса)

	10/11 років	11/12 років	10/12 років
Продуктивність	1142	1236	817*
Конструктивна активність	1320	1080	901*
Категоріальна гнучкість	1210	1270	1190
Візуальна оригінальність	905*	1330	892*
Вербальна оригінальність	1159	1160	1210

У дослідженні рівня розвитку творчих здібностей молодших підлітків була використана методика С. Медника (див.табл.2.3). Одержані результати за даною методикою свідчать, що у досліджуваних 10-12 років найвищі оцінки

виявлені за показником вербальної продуктивності (10 років $X_{ср}$=0,70, 11 років Хср=0,87, 12 років Хср=0,81), середні оцінки за показником вербальної оригінальності (10 років Хср=0,42, 11 років Хср=0,49, 12 років $X_{ср}$=0,38) та нижче середнього результати за показником унікальності (10 років Хср=0,35, 11 років Хср=0,37, 12 років Хср=0,28). Такий розподіл результатів можна пояснити особливостями розвитку інтелектуальної та особистісної сфер в підлітковому віці. Адже, саме підлітковий вік є сензитивним для розвитку творчих здібностей та творчості. При формуванні почуття дорослості, яке відбувається саме в підлітковому віці, дитина прагне виділятися серед однолітків, що призводить до продукування значної кількості різноманітних ідей та асоціацій, тому показник продуктивності має вище середнього рівень розвитку [14]. Що стосується показників оригінальності та унікальності, то їх рівень розвитку пов'язаний з особливостями спілкування та поведінки в підлітковому віці. Адже, в цьому віці діти прагнуть приєднуватись до різних субкультур, спілкуватися за інтересами, а також наслідувати поведінку своїх ідеалів, внаслідок чого вони піддаються тиску оточуючих та становляться конформними і все це призводить до шаблонності мислення.

Таблиця 2.3.

Результати дослідження структурних компонентів креативності у молодших підлітків (за методикою С. Медника)

Групи досліджуваних	Продуктивність			Оригінальність			Унікальність		
	Х сер	min	max	Х сер	min	max	Х сер	min	max
10 років	0,70	0,05	1,0	0,42	0,14	0,66	0,35	0,00	0,55

11 років	0,87	0,55	1,0	0,49	0,24	0,81	0,37	0,05	0,78
12 років	0,81	0,11	1,0	0,38	0,04	0,69	0,28	0,00	0,61

В таблиці 2.4. представлені результати діагностики рівня розвитку креативності як якості особистості у молодших підлітків за методикою Г. Девіса. За даними таблиці ми можемо спостерігати, що в усіх групах досліджуваних переважає нижче середнього рівень особистісної креативності (10 років Хср=10,52, 11 років Хср=10,6, 12 років Хср=11,2). Це свідчить про нереалізовані творчі можливості досліджуваних, а також можемо говорити що перешкодами цьому виступають особливості характеру підлітків, а саме емоційна вразливість, підвищений рівень самолюбства, залежність, пасивність, відсутність цікавості, ризикованість та ін.

Таблиця 2.4.

Статистичні показники рівня розвитку креативності як якості особистості у молодших підлітків (за методикою Г. Девіса)

Групи досліджуваних	Хср	Max	Ст.відх	Рівень	10/11	11/12	10/12
10 років	10,52	11	3,01	н	1228	1042	1005*
11 років	10,6	10	2,53	н			
12 років	11,2	11	1,91	с			

Детальний аналіз результатів дозволили визначити, що 66% досліджуваних 10 років мають низький рівень розвитку креативності як якості особистості, у 34% досліджуваних виявлено середній рівень за означеним показником, проте досліджувані з високим рівнем розвитку відсутні.

Результати у 11-річних молодших підлітків за методикою Г. Девіса відрізняються від результатів 10-річних досліджуваних. Встановлено, що 64%

досліджуваних 11 років мають низький рівень розвитку креативності, у36% досліджуваних - середній рівень розвитку, високий рівень розвитку креативності як якості особистості не виявлено.

Серед підлітків 12 років розподіл рівнів розвитку креативності наступний: низький рівень виявлено у 52% досліджуваних, середній рівень розвитку мають 40% досліджуваних, високий рівень розвитку мають 8% досліджуваних.

Отже, можна зробити висновок, що у досліджуваній групі переважає нижче середнього рівень розвитку креативності як якості особистості та відбувається зростання рівня означеного показника протягом досліджуваного віку. Такі результати можна пояснити тим, що саме в кризовий період (11 -12 років) відбувається розвиток самооцінки.

Особливостями розвитку самосвідомості підлітків є набуття самооцінкою духовних, ідеологічних масштабів. В результаті підліток самовизначається як особистість на більш високому рівні [43].

В таблиці 2.5 наведені результати дослідження особливостей розвитку творчих здібностей у молодших підлітків за методикою О. Є. Тунік.

Аналіз результатів за окремими показниками особистісних творчих здібностей дозволив визначити, що у молодших підлітків 10 -12 років найбільш виражений показник допитливості, що свідчить про прагнення дізнатися якомога більше. Це обумовлено особливостями розвитку у зазначеному віковому періоді. Адже саме молодші підлітки шукають нові шляхи (способи) мислення, люблять вивчати нові речі та ідеї, шукають різні можливості вирішення завдань. Але у підлітків 10 років на другому місці за результатами є показник складності, тобто проявляють інтерес до складних речей та ідей; третім є показник ризику, що свідчить про недостатню наполегливість та можливість відстоювати свої ідеї; останнім є показник уяви, тобто у досліджуваних низький рівень розвитку уяви.

У досліджуваних 11 років другим за результатами виступає показник уяви, що вказує на середній рівень розвитку уяви, та майже однакові результати за

показниками ризику та складності, тобто молодші підлітки 11 років рідко ставлять перед собою складні завдання та вивчають щось нове без сторонньої допомоги.

Дещо інакший розподіл показників у підлітків 12 років: другим за результатами є показник ризику, третім виступає показник складності, найнижчі результати за показником уяви.

Такий розподіл результатів за показниками можна пояснити особливостями розвитку особистісної та інтелектуальної сфер у підлітковому віці.

Так, саме в цьому віці відбувається самовизначення підлітка як особистості на більш високому рівні. А також, в зазначеному віці відбувається розвиток уяви, яка, в свою чергу, надає поштовх для розвитку творчих здібностей.

Одержані результати за методикою О. Є. Тунік (див. рис.2.2) свідчать, що серед молодших підлітків 10 років у 6% досліджуваних - високий рівень розвитку творчих здібностей, у 58% досліджуваних - середній рівень розвитку, а у 36% досліджуваних - низький рівень. Серед молодших підлітків 11 років середній рівень розвитку творчих здібностей виявлено у 68% досліджуваних, низький рівень у 32% досліджуваних. Проте є різниця в рівні розвитку творчих здібностей у молодших підлітків 12 років, а саме переважає середній та вище середнього рівні розвитку творчих здібностей. Так, 6% досліджуваних 12 років мають високий рівень розвитку творчих здібностей, 82% досліджуваних мають середній рівень розвитку і лише у 12% досліджуваних виявлено низький рівень.

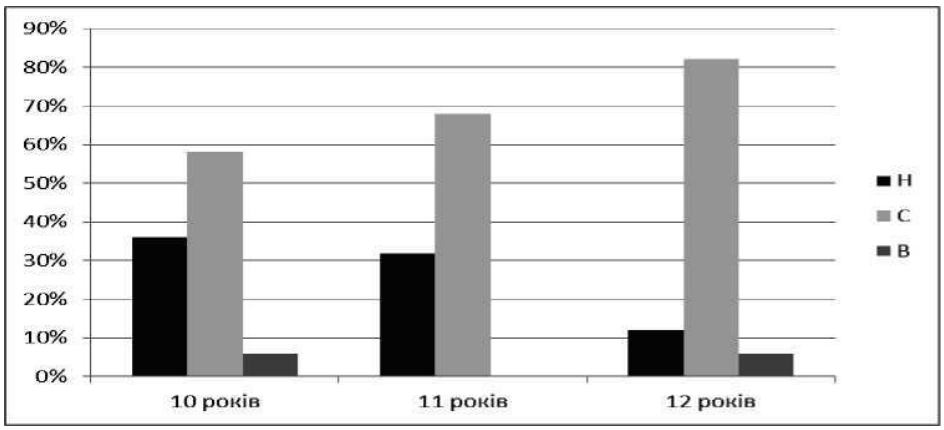


Рис. 2.1. Розподіл рівнів розвитку творчих здібностей у молодших підлітків (за методикою О. Є. Тунік)

Отже, ми можемо говорити про те, що протягом досліджуваного віку, а саме 10-12 років, відбувається зростання рівня розвитку творчих здібностей та їх окремих компонентів у досліджуваних .

2.3. Емпіричне дослідження психологічних бар'єрів та їх зв'язку з індивідуально-особистісними характеристиками молодших підлітків

Відповідно до мети дослідження, нами було проведено діагностику індивідуально-особистісних характеристик, до яких входять і психологічні бар'єри молодших підлітків. При цьому психологічні бар'єри виступали як складні психічні стани особистості, перебіг яких пов'язаний з одного боку з властивостями особистості, перед усім, її характерологічних рис, з другого - від зовнішньої ситуації поведінки та діяльності молодшого підлітка. Діагностування провідних психологічних бар'єрів молодших підлітків в розвитку творчих здібностей відбувалося за допомогою ретроспективних оцінок тих чи інших психологічних бар'єрів, що спостерігалися у досвіді обстежуваного.

Дослідження індивідуально-особистісних характеристик здійснювалося за допомогою проективної методики «Неіснуюча тварина».

Вивчення індивідуальних особливостей молодших підлітків відбувалось за допомогою методики «Неіснуюча тварина» (див.табл.2.5). Так, нами були виокремлені наступні показники особистісних проявів емоційно-психічних

станів молодших підлітків: тривожність, ворожість, негативізм, агресивність, впевненість, демонстративність, чуттєвість, сензитивність, рефлексивність, зацікавленість в інформації, екстраверсія та інтроверсія.

На ознаки тривожності в роботах досліджуваних вказували такі особливості малюнків: велика кількість органів чуття на голові тварини; відкритий рот без язика та зубів; замальований рот округлої форми; промальовані радужки очей; характер малювання ліній фігури та багаторазове обведення фігури; особливість цілісності фігури; визначення тематики створеної тварини.

Ознаками ворожості в малюнках досліджуваних є: визначення тематики створеної тварини.

Ознаками негативізму в малюнках досліджуваних є: спрямованість захисних елементів на малюнку неіснуючої тварини.

Ознаками агресивності в малюнках досліджуваних є: намальований рот із зубами; наявність ріг на голові; наявність пазурів, щетини, голок на тулубі; особливості промальовування контурів фігури тварини; визначення тематики створеної тварини; наявність знарядь нападу.

Ознаками впевненості/невпевненості в малюнках досліджуваних є: розташування малюнку на папері; наявність елементів, які малюються над фігурою тварини; характер нажиму при малюванні ліній.

Ознаками демонстративності в малюнках досліджуваних є: наявність прикрашаючих деталей.

Ознаками чуттєвості в малюнках досліджуваних є: велика кількість органів чуття на голові тварини, наявність рота з промальованими губами.

Ознаками рефлексивності в малюнках досліджуваних є: в який бік повернена голова; наявність та розташування хвостів.

Ознаками зацікавленості в інформації в малюнках досліджуваних є: наявність вух; наявність промальованих вій; опорна частина фігури; наявність елементів, які малюються над фігурою тварини.

Ознаками контролю в малюнках досліджуваних є: характер поєднання

тулуба з опорною частиною тварини; наявність елементів, які малюються над фігурою тварини.

Ознаками творчого початку в малюнках досліджуваних є: різноманітність форм та розташування опорної частини тварини.

Таблиця 2.5.

Результати дослідження особистісних проявів негативних емоційно-психічних станів молодших підлітків (за методикою «Неіснуюча тварина»

Групи досліджуваних	Показники			
	Тривожність	Ворожість	Негативізм	Агресивність
10 років	42%	20%	15%	18%
11 років	47%	42%	20%	18%
12 років	30%	20%	15%	23%

За результатами методики «Неіснуюча тварина» у молодших підлітків було виявлено, що серед негативних емоційно-психічних станів, які можуть перешкоджати розвитку творчих здібностей у досліджуваних, найбільш вираженим є тривожність (10 років - 42%, 11 років - 47%, 12 років - 30%), проте такі стани як ворожість, агресивність та негативізм мають майже однакову вираженість. Так, високий рівень тривожності ми також можемо пояснити особливостями адаптації до умов рекреаційного закладу, нижче середнього показники агресивності свідчать про деяку емоційну зрілість в даному віці.

Одержані результати за означеною методикою свідчать, що серед молодших підлітків 10 років 60% досліджуваних невпевнені у собі, мають низьку самооцінку, нерішучі, незацікавлені в своєму соціальному положенні, у них відсутня тенденція до самоствердження; у 37% досліджуваних спостерігаються показники стійкої тенденції до діяльності, проте у 35% досліджуваних навпаки - тенденція до рефлексії, роздумів, боязнь перед активними діями; у 47% досліджуваних виявлено показники легкості виникнення страхів та побоювань, недовіри, тривоги, а у 18% досліджуваних - захисну вербальну агресію; у 42% досліджуваних є почуття тривожності, вони

бояться агресії з боку інших; 32% досліджуваних властиві конформність суджень та установок в прийнятті рішення, стаціонарність, банальність; 20% досліджуваних незадоволені собою та пригнічені, мають почуття каяття; творчі можливості виявлені лише у 21% досліджуваних.

Детальний аналіз рисунків молодших підлітків 11 років дозволив виявити наступні характеристики у досліджуваних: невпевнені у собі, низька самооцінка, нерішучість, незацікавленість своїм соціальним положенням, відсутність тенденції до самоствердження спостерігається у 53% досліджуваних; у 37% досліджуваних спостерігаються показники стійкої тенденції до діяльності, проте у 35% досліджуваних навпаки - тенденція до рефлексії, роздумів, боязнь перед активними діями; у 47% досліджуваних виявлено показники легкості виникнення страхів та побоювань, недовіри, тривоги, а у 18% досліджуваних - захисну вербальну агресію; у 42% досліджуваних є почуття тривожності, вони бояться агресії з боку інших; 32% досліджуваних властиві конформність суджень та установок в прийнятті рішення, стаціонарність, банальність; 20% досліджуваних незадоволені собою та пригнічені, мають почуття каяття; творчі можливості виявлені лише у 21% досліджуваних.

В роботах досліджуваних 12 років виявлено, що 40% досліджуваних мають занижену самооцінку, невпевнені у собі та нерішучі; у 30% досліджуваних є ознаки нерішучості та страхів; 23% досліджуваних проявляють недовіру та вербальну агресію; творчі можливості виявлені у 31% досліджуваних.

Також нами було вивчено взаємозв’язок між показниками індивідуально-психологічних характеристик досліджуваних 10-12 років (див. додаток Б).

Отримані в ході емпіричного дослідження результати дозволяють охарактеризувати особливості розвитку творчих здібностей молодших підлітків та специфіку психологічних бар’єрів, які супроводжують їхню творчу активність. Аналіз рівнів і показників розвитку творчих здібностей засвідчив наявність суттєвої варіативності у прояві креативності, що зумовлена як

віковими особливостями підлітків, так і індивідуально-особистісними характеристиками.

Встановлено, що недостатній рівень розвитку окремих компонентів творчих здібностей поєднується з підвищеною тривожністю, невпевненістю у власних можливостях, заниженою самооцінкою та недостатньо сформованою вольовою саморегуляцією. Такі особистісні особливості створюють умови для виникнення психологічних бар'єрів, які ускладнюють залучення молодших підлітків до творчої діяльності та стримують реалізацію їхнього творчого потенціалу.

Результати емпіричного дослідження психологічних бар'єрів підтвердили їх багатокомпонентний характер і тісний зв'язок із мотиваційною, емоційною, когнітивною та вольовою сферами особистості. Виявлено, що психологічні бар'єри не є сталими утвореннями, а мають динамічну природу, змінюючись залежно від ситуації діяльності, рівня соціальної підтримки та суб'єктивного ставлення підлітка до власних досягнень і невдач.

Особливу роль у формуванні та підтриманні психологічних бар'єрів відіграють індивідуально-особистісні характеристики молодших підлітків, зокрема рівень самооцінки, впевненість у собі, емоційна стабільність і здатність до самоконтролю. Саме ці чинники визначають готовність підлітка долати внутрішні труднощі, ризикувати у творчій діяльності та приймати нові, нестандартні способи самовираження.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що психологічні бар'єри істотно впливають на розвиток творчих здібностей молодших підлітків і потребують цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу. Усвідомлення механізмів їх виникнення та зв'язку з індивідуально-особистісними характеристиками створює наукове підґрунтя для розробки системи профілактичних і корекційних заходів.

У зв'язку з цим логічним і доцільним є перехід до розгляду практичних рекомендацій, спрямованих на попередження, зменшення та подолання

психологічних бар’єрів у розвитку творчих здібностей підлітків, що буде представлено у наступному пункті роботи.

2.4. **Рекомендації для профілактики та усунення психологічних бар’єрів у розвитку творчих здібностей підлітків.**

Результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження засвідчили, що психологічні бар’єри у розвитку творчих здібностей молодших підлітків мають складну, багатовимірну природу та зумовлюються поєднанням мотиваційних, емоційних, когнітивних і вольових чинників. Це обумовлює необхідність розробки цілісної системи профілактики та усунення таких бар’єрів, яка б враховувала вікові особливості підлітків, специфіку їхньої особистісної сфери та умови освітнього середовища.

Профілактика і подолання психологічних бар’єрів у розвитку творчих здібностей не можуть обмежуватися разовими або фрагментарними впливами. Вони потребують системного, поетапного і цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу, орієнтованого на активізацію внутрішніх ресурсів особистості підлітка та створення сприятливих зовнішніх умов для його творчої самореалізації. Такий підхід узгоджується з положеннями діяльнісного, особистісно орієнтованого та системного підходів у психології, представлених у працях Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, І. Д. Беха, В. О. Моляка та інших українських науковців.

Розроблена система рекомендацій базується на уявленні про психологічний бар’єр як динамічний психічний стан, що може змінюватися під впливом як зовнішніх педагогічних умов, так і внутрішньої активності самого підлітка. Відповідно, профілактика психологічних бар’єрів передбачає не лише зменшення їхніх негативних проявів, а й формування в молодших підлітків психологічної готовності до творчої діяльності, здатності усвідомлювати й регулювати власні емоційні стани, мотиви та поведінкові реакції.

Особливого значення у цьому контексті набуває формування позитивного ставлення підлітків до творчої діяльності як до сфери самовираження, самоствердження та особистісного зростання. Психологічні бар’єри часто

виникають у ситуаціях, коли творча діяльність сприймається підлітком як джерело загрози самооцінці, можливості зазнати невдачі або негативної оцінки з боку значущих інших. Тому одним із першочергових завдань профілактичної роботи є зниження рівня страху помилки та невдачі, а також формування толерантного ставлення до власних недосконалостей і помилок як природного етапу творчого процесу.

Важливим напрямом профілактики психологічних бар'єрів є створення психологічно безпечного освітнього середовища, у якому молодший підліток відчуває емоційну підтримку, прийняття та можливість вільно проявляти ініціативу. За таких умов зменшується інтенсивність негативних емоційних станів, зокрема тривожності, страху оцінювання та невпевненості у власних силах, що, у свою чергу, знижує ймовірність виникнення психологічних бар'єрів у творчій діяльності.

Поряд із зовнішніми умовами, система рекомендацій передбачає цілеспрямований вплив на внутрішні психологічні чинники, які детермінують появу бар'єрів. Йдеться насамперед про розвиток адекватної самооцінки, впевненості у собі, здатності до саморегуляції та вольового контролю. Саме ці особистісні характеристики, як показало емпіричне дослідження, виступають провідними детермінантами динаміки психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків.

У зв'язку з цим подальший виклад рекомендацій буде спрямований на конкретизацію основних напрямів психолого-педагогічного впливу, що забезпечують попередження та усунення психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей підлітків.

Одним із провідних напрямів профілактики психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків є цілеспрямована робота з їхньою мотиваційною сферою. Як засвідчили результати емпіричного дослідження, саме недостатня зацікавленість у творчій діяльності, слабко виражена внутрішня мотивація та орієнтація переважно на зовнішні стимули істотно підвищують імовірність виникнення психологічних бар'єрів. У таких

умовах творча діяльність сприймається підлітком не як можливість самовираження, а як обов’язок або джерело потенційних труднощів і негативних переживань.

У цьому контексті важливим завданням психолого-педагогічного супроводу є формування стійкого інтересу до творчої діяльності та позитивної мотивації до творчого самовираження. Це передбачає орієнтацію не на кінцевий результат або зовнішню оцінку, а на сам процес творчості, його емоційну насиченість та особистісну значущість для підлітка. Такий підхід узгоджується з положеннями особистісно орієнтованої освіти, обґрунтованими у працях І. Д. Беха, де підкреслюється необхідність створення умов для саморозвитку та самореалізації дитини.

Формування мотивації до творчої діяльності доцільно здійснювати через залучення підлітків до різноманітних видів творчих завдань, що відповідають їхнім індивідуальним інтересам, рівню підготовленості та життєвому досвіду. Надмірно складні або, навпаки, занадто прості завдання можуть посилювати почуття невпевненості, нудьгу або знижувати значущість діяльності, що створює передумови для виникнення психологічних бар’єрів. Оптимальний рівень складності сприяє переживанню ситуації успіху, що є важливим чинником підтримки мотивації та зниження тривожності.

Не менш важливим напрямом профілактики психологічних бар’єрів є робота з емоційною сферою молодших підлітків. Емпіричні дані свідчать, що високий рівень тривожності, страх помилки, емоційна нестійкість та підвищена чутливість до оцінок значущих інших істотно ускладнюють включення підлітків у творчу діяльність. У зв’язку з цим психолого-педагогічні впливи мають бути спрямовані на зниження інтенсивності негативних емоційних станів та формування емоційної стійкості.

Ефективним у цьому аспекті є створення атмосфери психологічної підтримки та прийняття, у якій підліток відчуває право на помилку та експеримент. Важливо, щоб дорослі – педагоги, психологи, батьки – уникали жорсткої критики результатів творчої діяльності, зосереджуючи увагу на

зусиллях, оригінальності підходів і процесі виконання завдань. Такий стиль взаємодії знижує страх негативної оцінки та сприяє формуванню позитивного емоційного ставлення до творчої активності.

Окрему увагу доцільно приділяти розвитку в підлітків навичок емоційної саморегуляції. Усвідомлення власних емоційних станів, вміння розпізнавати тривогу, страх чи розгубленість і використовувати прості способи їх зниження (дихальні вправи, переключення уваги, позитивне самопідкріплення) дозволяє зменшити інтенсивність психологічних бар'єрів ще на етапі їхнього зародження.

Робота з мотиваційною та емоційною сферами створює необхідні передумови для подальшого впливу на когнітивні та вольові компоненти психологічних бар'єрів, які безпосередньо пов'язані зі здатністю підлітка приймати рішення щодо участі у творчій діяльності та реалізовувати ці рішення на практиці.

Наступним важливим напрямом профілактики та усунення психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків є робота з когнітивною сферою особистості. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що одним із чинників виникнення психологічних бар'єрів виступає стан розгубленості, пов'язаний із браком необхідної інформації, нерозумінням вимог творчого завдання або невмінням обрати адекватну стратегію діяльності. У таких умовах підліток часто уникає творчої активності, оскільки не володіє достатніми когнітивними ресурсами для впевненого включення в діяльність.

У цьому контексті профілактичні заходи мають бути спрямовані на формування в молодших підлітків когнітивної впевненості, яка передбачає усвідомлення логіки творчого завдання, розуміння можливих шляхів його виконання та прийняття власного права на пошук індивідуального способу розв'язання. Важливим є навчання підлітків аналізувати умови творчої діяльності, виокремлювати її основні елементи та співвідносити їх із власними можливостями.

Ефективним засобом зниження когнітивних бар’єрів є поступове ускладнення творчих завдань із попереднім поясненням їх структури та можливих підходів до виконання. Така організація діяльності дозволяє уникнути перевантаження та формує відчуття контролю над ситуацією, що, у свою чергу, зменшує рівень тривожності та страху перед невизначеністю. Особливо важливо надавати підліткам можливість обговорювати труднощі, які виникають у процесі творчої роботи, та спільно шукати альтернативні способи їх подолання.

Значну роль у профілактиці психологічних бар’єрів відіграє також розвиток рефлексивних умінь молодших підлітків. Здатність аналізувати власні дії, усвідомлювати причини успіхів і невдач сприяє формуванню більш адекватних уявлень про себе як суб’єкта творчої діяльності. За умови недостатньої рефлексії невдачі часто узагальнюються та інтерпретуються як підтвердження власної неспроможності, що посилює психологічні бар’єри та знижує самооцінку.

Поряд із когнітивними аспектами суттєве значення має розвиток вольової сфери підлітків, оскільки слабкість вольової саморегуляції є однією з ключових складових психологічного бар’єру у розвитку творчих здібностей. Невміння мобілізувати зусилля, довести розпочату справу до завершення, подолати внутрішній опір або сумніви призводить до уникання творчої діяльності навіть за наявності інтересу та необхідних знань.

Профілактика вольових бар’єрів передбачає формування в молодших підлітків навичок цілепокладання, планування та самоконтролю. Доцільно навчати підлітків розбивати складні творчі завдання на окремі, доступні етапи, що знижує суб’єктивну складність діяльності та підвищує відчуття її керованості. Поступове досягнення проміжних цілей сприяє зростанню впевненості у власних силах і зменшує інтенсивність внутрішніх бар’єрів.

Особливої уваги потребує підтримка наполегливості та відповідальності за власні рішення. Заохочення самостійного вибору форм і способів творчої діяльності, навіть за умови можливих помилок, сприяє формуванню вольової

зрілості та готовності брати на себе відповідальність за результат. Це створює психологічні передумови для подальшого зниження бар'єрів, пов'язаних із невпевненістю та страхом невдачі.

Таким чином, робота з когнітивними та вольовими компонентами психологічних бар'єрів логічно доповнює вплив на мотиваційну й емоційну сфери, створюючи цілісну основу для подальшого розгляду соціально-психологічних умов профілактики бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків.

Важливим чинником профілактики та подолання психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків є соціально-психологічне середовище, у якому відбувається їхня навчальна та позанавчальна діяльність. Результати емпіричного дослідження свідчать, що характер взаємодії з дорослими та однолітками суттєво впливає на формування впевненості, рівень самооцінки та готовність підлітка до творчого самовираження. Несприятливий соціальний контекст може посилювати вже наявні внутрішні бар'єри, тоді як підтримувальне середовище здатне істотно зменшувати їх інтенсивність.

Особливу роль у цьому процесі відіграє позиція педагога, який часто виступає для молодшого підлітка значущою фігурою оцінювання. Надмірна орієнтація на результат, жорстка критика, порівняння з іншими учнями або акцентування уваги на помилках можуть сприяти формуванню страху негативної оцінки та зниженню творчої ініціативи. У таких умовах психологічний бар'єр посилюється за рахунок очікування невдачі та сумнівів у власних можливостях.

Профілактичний вплив передбачає створення педагогом атмосфери психологічної безпеки, у якій творчі спроби підлітка сприймаються як природний і цінний етап розвитку, незалежно від їх безпосереднього результату. Важливим є підкріплення процесу творчої діяльності, а не лише її підсумків, що сприяє зниженню напруження та формуванню позитивного емоційного досвіду. За таких умов підліток поступово вчиться сприймати помилки як ресурс для розвитку, а не як загрозу власній самооцінці.

Не менш значущим є вплив групи однолітків, оскільки в молодшому підлітковому віці зростає потреба у прийнятті та схваленні з боку ровесників. Негативні реакції, насмішки, ігнорування або конкуренція можуть стати потужним джерелом психологічних бар'єрів, особливо у творчих видах діяльності, де результат тісно пов'язаний з особистісним самовираженням. У таких ситуаціях підліток часто обирає стратегію уникання, відмовляючись від творчої активності задля збереження соціального комфорту.

У цьому зв'язку важливим напрямом профілактики є формування сприятливого мікроклімату в учнівському колективі, який заохочує співпрацю, взаємну підтримку та повагу до індивідуальних відмінностей. Групові форми творчої діяльності, орієнтовані не на змагання, а на спільний результат, дозволяють зменшити соціальну напругу та підвищити відчуття залученості кожного учасника. Поступово це сприяє зниженню соціально зумовлених психологічних бар'єрів і формуванню більшої відкритості до творчого експериментування.

Важливе місце у подоланні психологічних бар'єрів належить також узгодженості впливів різних соціальних агентів – педагогів, психологів та батьків. Непослідовні або суперечливі вимоги до підлітка можуть підсилювати внутрішню напругу та викликати додаткову невпевненість. Натомість єдина підтримувальна позиція дорослих сприяє формуванню стабільного відчуття прийняття та безпеки, що є необхідною умовою для розвитку творчих здібностей.

Таким чином, соціально-психологічне середовище виступає важливим зовнішнім ресурсом профілактики та усунення психологічних бар'єрів, взаємодіючи з внутрішніми особистісними чинниками та створюючи передумови для подальшого розкриття творчого потенціалу молодших підлітків.

Важливим напрямом профілактики виникнення та подолання психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків є урахування індивідуально-типологічних особливостей особистості. Результати

емпіричного дослідження засвідчили, що психологічні бар'єри мають різну інтенсивність і специфіку прояву залежно від рівня самооцінки, впевненості в собі, емоційної стабільності та здатності до саморегуляції. Це зумовлює необхідність диференційованого підходу до організації профілактичних і корекційних заходів.

Для підлітків із заниженою самооцінкою та високим рівнем тривожності характерним є домінування емоційних і мотиваційних бар'єрів, що проявляються у страху помилки, униканні публічних форм творчої діяльності, сумнівах у власних можливостях. У таких випадках профілактика має бути спрямована на формування позитивного образу «Я», розвиток адекватного ставлення до власних досягнень і поступове розширення зони творчої активності без різкого підвищення вимог. Важливою умовою є забезпечення ситуацій успіху, які сприяють накопиченню позитивного досвіду творчого самовираження.

У підлітків із відносно високим рівнем упевненості, але недостатньо сформованими вольовими якостями, психологічні бар'єри частіше пов'язані з труднощами саморегуляції, швидкою втратою інтересу або нездатністю доводити творчий задум до завершення. У таких випадках акцент доцільно робити на розвитку цілеспрямованості, наполегливості, вмінь планування та контролю власної діяльності. Це створює передумови для подолання вольових бар'єрів, які гальмують реалізацію творчого потенціалу.

Окремої уваги потребують підлітки з вираженими когнітивними бар'єрами, що проявляються у відчутті нестачі знань, невпевненості у власних інтелектуальних можливостях або труднощах у продукуванні нових ідей. У таких випадках профілактика передбачає створення умов для розширення пізнавального досвіду, розвитку гнучкості мислення та підтримки пізнавальної ініціативи. Надання доступної інформації, прикладів творчих рішень та можливостей для експериментування знижує напруження, пов'язане з невизначеністю, і послаблює дію когнітивних бар'єрів.

Суттєве значення у профілактиці психологічних бар'єрів має також формування у молодших підлітків навичок усвідомлення власних емоційних станів і переживань, що виникають у процесі творчої діяльності. Нездатність розпізнати та прийняти власні емоції часто призводить до їх витіснення або уникання творчих ситуацій загалом. Усвідомлення того, що страх, сумнів або хвилювання є природними складниками творчого процесу, знижує їх деструктивний вплив і сприяє більш конструктивному ставленню до власного внутрішнього досвіду.

Таким чином, рекомендації для профілактики та усунення психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей молодших підлітків мають ґрунтуватися на комплексному підході, що враховує взаємодію особистісних, емоційних, мотиваційних, когнітивних і соціальних чинників. Такий підхід створює умови для поступового зниження інтенсивності психологічних бар'єрів і забезпечує можливість більш повного та усвідомленого включення підлітків у творчу діяльність, що, у свою чергу, сприяє розвитку їхнього творчого потенціалу.

ВИСНОВКИ

У роботі наведені теоретичні узагальнення, а також емпіричне вирішення проблеми подолання психологічних бар'єрів в розвитку творчих здібностей молодших підлітків.

1. Встановлено, що психологічний бар'єр у розвитку творчих здібностей молодших підлітків є складним психічним станом особистості, що блокує можливість подолання певних як зовнішніх так і внутрішніх перешкод під час пошуку та здійснення необхідних креативних дій в тій чи іншій творчій діяльності. Серед чинників які ускладнюють цей пошук є: недостатня зацікавленість у розвитку творчих здібностей, емоційний стан, який заважає розвитку цих здібностей, стан розгубленості, викликаний відсутністю необхідної інформації, а також стан, пов'язаний зі слабкістю вольової саморегуляції.

2. Показано, що творчі здібності можуть детермінуватися когнітивними особливостями особистості. А саме такими проявами креативності як продуктивність, конструктивність, активність, категорійна гнучкість, візуальна оригінальність та вербальна оригінальність. Крім цього, творча діяльність може також залежати від особистісних характеристик, серед яких особливо важливими для прояву творчих здібностей є спрямованість на творчість та емоційно-вольові особливості особистості.

3. Встановлено взаємозв'язок між показниками творчих здібностей та індивідуально-особистісних особливостей молодших підлітків у віці 10 років, зокрема, з екстраверсією, впевненістю у собі, емоційною стійкістю, розсудливістю, сміливістю та нервовою врівноваженістю.

4. Виявлено, що психологічні бар'єри, які часто зустрічаються у молодших підлітків у віці 10 років, можуть виникати внаслідок високої сумлінності, шкільної та загальної тривожності. У молодших підлітків у віці 11 років виявлено тісний зв'язок між показниками творчих здібностей та самоконтролем, практичністю, оптимізмом, екстраверсією, впевненістю у собі,

сміливістю та креативним середовищем. Психологічні бар'єри, які перешкоджають розвитку творчих здібностей у молодших підлітків у віці 11 років, пов'язані з їх сумлінністю, невпевненістю у собі, мрійливістю, шкільною, самооціночною, міжособистісною та загальною тривожністю. У підлітків у віці 12 років спостерігається зростання рівня розвитку творчих здібностей при вираженій нервовій врівноваженості, високому рівні самоконтролю та емоційній стійкості. Зазначено, що особистісні особливості, які заважають розвитку творчих здібностей у підлітків у віці 12 років, включають емоційну нестійкість, розсудливість, інтроверсію, невпевненість у собі та песимізм.

5. Запропоновано рекомендації для профілактики та подолання психологічних бар'єрів, що перешкоджають розвитку творчих здібностей у молодших підлітків. Запропонована система сприяє зниженню негативних проявів особистісних особливостей, що пов'язані з виникненням психологічних бар'єрів у розвитку творчих здібностей. Крім того, вона допоможе підвищити рівень креативності досліджуваних. Ця система спрямована на підвищення мотивації розвитку, адекватного емоційного та раціонального оцінювання ситуацій, а також на поліпшення рівня вольової саморегуляції. Застосування визначених заходів призведе до зниження різних страхів, пов'язаних із залученням до творчої діяльності, що сприятиме розвитку творчих здібностей у молодших підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г.О., Бастун М.В., Гордієнко В.І., Красильникова Г.В., Красильников С.Р. Психологія праці та професійної підготовки особистості: Навч. посіб. Хмельницький: ТУП, 2021. 330 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: навч. метод, посіб. : У 2 кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: наукво-практичні засади. К.: Либідь, 2023. 342 с.
3. Боднар О. С. Психологічні бар'єри та інерційність в організації контролю у загальноосвітньому навчальному закладі. *Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю / уклад. В. Є. Кавецький, А. В. Вихрущ, О. Я. Жизномірська [та ін.]. Тернопіль: Тайп, 2017. С. 24-28.
4. Боришевский М. И. Психологические особенности самосознания подростков. Киев: 2020. 168 с.
5. Гнатко М. М., Тракало М. І. Проблема формування цінностей та ціннісних орієнтацій молоді. *Суспільні трансформації: людина, держава, соціум* : матеріали доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (04 черв. 2021 р.). Львів : Львів. ін-т ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2021. С. 11-15.
6. Губенко О.В. Інтегративний підхід до вивчення і розвитку творчих здібностей школярів: методичний посібник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2020. 161 с.
7. Карпенко В. В. Психологічні засоби стимуляції творчості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія психологічна: зб. наук. праць; гол. ред. М. Й. Варій. Львів: ЛьвДУВС, 2020. Вип. 2. С. 66-79.
8. Карпенко Н. А. Зміст та структура творчого потенціалу особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія психологічна: зб. наук. праць; гол. ред. В. Середа. Львів: ЛьвДУВС, 2024. Вип. 1. С. 52-65.

9. Коваленко А. Б. Психологія розуміння. Київ: Геропринт, 1999. 84 с.
10. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей. *На вчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.* К.: Радянська школа, 1989. С. 307-373.
11. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /За ред. Л. М.Проколієнко. К.: Рад. Школа, 1989. 608 с.
12. Ломброзо Ч. Геніальність і божевілля: Паралель між великими людьми і божевільними. К.: Україна, 2025. 276 с.
13. Лю Янь. До проблеми дослідження особливостей розвитку творчих здібностей у молодших підлітків. *Актуальні проблеми рекреаційної психології та педагогіки дитинства* : збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції (9 - 10 вересня 2016 року). Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович. 2016. С. 151-154.
14. Лю Янь. Особливості прояву психологічних бар'єрів в розвитку креативності молодших підлітків. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2022, № 4 (48). С. 229-234.
15. Лю Янь. Проблема дослідження психологічних бар'єрів в розвитку творчих здібностей у молодших підлітків в умовах рекреації. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій.* 2019. Том 39. № 1. С. 77-83.
16. Лю Янь. Психологічні бар'єри в розвитку творчих здібностей молодших підлітків. *Paradigm of Knowledge.* 2019. № 1(33). P. 63-73.
17. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід [Текст]: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2023. 592 с.
18. Максименко С. Д. Теоретико-методологічні засади визначення предмету і методу сучасної генетичної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинскього:* зб. наук. праць: статті / за ред. С. Д. Максименка, Н.О.Євдокимової. Миколаїв: МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2023. Т.2, Вип. 10 (91). С. 6-16. (Серія «Психологічні науки).
18 Максименко С. Д. Загальна психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 272 с.

19 Максименко С. Д. Метод дослідження особистості. *Практична психологія та соціальна робота.* 2024. № 7. С. 1 - 9.

20 Максименко С. Д. Психологічні механізми зародження, становлення та здійснення особистості / С. Д. Максименко, В. В. Клименко, А. В. Толстоухов. К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2020.

21 Максименко Ю.Б., Фурман А.А. Майбутнє проективних методик: рефлексія прихованих можливостей. *Психологія і суспільство.* №3 (69). 2017. С. 51-58.

22 Массанов А. В. Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості. Одеса: ПНЦ АПН України, 2020. 400 с.

23 Моляко В. О. Актуальні соціально-психологічні аспекти проблеми обдарованості. *Обдарована дитина.* 2018. № 1. С. 3-5.

24 Моляко В. О. Творча діяльність в ускладнених умовах : Наук.-метод. посібник / АПН України; Інститут психології ім. Г. С. Костюка / В. О. Моляко, Н. А. Ваганова, Ю. А. Гулько, [та ін.] ; за заг. ред. В.О. Моляко. К., 2017. 308 с.

25 Моляко В. О. Психологічна проблема творчого потенціалу людини. *Наука і освіта.* 2017. № 4 - 5. С. 115 - 118.

26 Оніпко З.С. Особливості психологічних бар'єрів саморозвитку особистості студента: *Габітус.* Випуск 22. 2021. С. 90-95.

27 Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці : монографія. Рівне : Волин. обереги, 2024. 248 с.

28 Підбуцька Н.В. Особливості вольової саморегуляції професійних *баскетболістів.* Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. *2017. № 1 (57). С. 235-244.*

29 Поліщук О.М. Ресурси саморозвитку особистості. *Психологія саморозвитку особистості* : збірник наукових праць / за ред. Н.В. Чепелєвої, Я.Ф. Андрєєвої. Чернівці ; Київ, 2016. С. 64-82.

30 Прахова С. А. Психологічні детермінанти подолання фрустраційних станів учнів різних вікових груп: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психол. імені Г. С. Костюка. Київ, 2017. 241 с.

31 Рибалко В.В. Психологія розвитку творчої особистості. К.: АПН України, ІПППО, 2016. 236 с.

32 Рибалко В. В. Теоретичний потенціал індивіда у психологічній теорії потенційності особистості І. П. Манохи. *Практична психологія та соціальна робота* : наук.-практ. та освіт.-метод. журнал. 2021. № 1. С. 28-33.

33 Ригель О. Психологічний супровід підлітка в кризовій ситуації. *Практичний психолог: школа* : щомісяч. спеціаліз. журнал. 2025. № 3-4. С. 26-31.

34 Розіна І.В. Психологічні особливості взаємозв'язку між креативністю та інтелектом у підлітковому віці. *Наука і освіта.* 2017. № 4 - 5. С. 140 - 142.

35 Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. К. : Академвидав, 2016. 360 с.

36 Саннікова О.П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці. Одеса: СМИЛ, 2023. 256 с.

37 Саннікова О.П., Санніков О.І. Авантюрність і ризик у структурі прийняття рішень. Наука і освіта. 2018. №9-10. 111-119.

38 Сидоренко Н. І. Розвиток усвідомленої саморегуляції довільної активності майбутніх вчителів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 /ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2025. 20 с.

39 Симоненко С.М. Візуальна креативність та її механізми. *Обдарованість та її розвиток.* Матеріали міжнародної наукової конференції. К., 2023. С. 112 - 115.

40 Смульська А.В. Негативнийвплив бар'єрів саморозвитку на формування акмеологічної культури майбутніх правознавців. *Наукові записки кафедри педагогіки.* 2022. Вип. 30. С. 136-143.

41 Ткаченко Л. І. Креативність і творчість: сучасний контент. *Освіта та розвиток обдарованої особистості* : щомісяч. наук.-метод. журнал. 2024. № 9-10. С. 32-35.

42 Токарева Н. М. Психологія комунікативного моделювання особистісних конструктів у підлітковому віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.07 / Ін-т психол. імені Г. С. Костюка. Київ, 2016. 529 с.

43 Феноменологія морального розвитку особистості : детермінація, механізми, генезис : монографія / під ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. Рівне : Вол. обереги, 2019. 368 с.

44 Фурман А. А. Методологічні акценти стосовно ґенези психологічного знання. *Наука і освіта.* 2017. №1. С. 16-20.

45 Фурман А. А. Проективні методи у психодіагностичних обстеженнях. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали 9-ої міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 2017. С. 48-50.

46 Чебикін О. Я. Емоційний інтелект, його пізнавально-мисленнєві ознаки та функції. *Наука і освіта.* 2020. №1. 19-28.

47 Шамне А. В. Теорія і практика психосоціального розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці: дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психол. імені Г.С. Костюка. Київ, 2025. 502 с.

48 Янкевич С. М. Психологічні чинники готовності фахівців освітньої галузі до роботи із соціально дезадаптованими підлітками : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2024. 19 с.

49 Adler A. The Individual Psychology of Alfred Adler. H. L. Ansbacher and R. R. Ansbacher (Eds.). New York: Harper Torchbooks.1956. 287 p.

50 Allport G. The use of personal documents in psychological science. Social science research council. New York. Bulletin 49. 1942. 210 p.

51 Amabile T. M. A model of creativity and innovation in organizations. *Research in Organizational behavior,* 1988. 10. P. 123-167.

52 Assagioli R. Transpersonal Development. London : Paperback. 2008. 311 p.

53 Bandura A. Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review,* 1999. 3 (3). P. 193-209.

54 Barron F. Putting creativity to work. In R.J. Sternberg (Ed.). *The Nature of Creativity.* New York : Cambridge University Press, 1988. P. 76-98.

55 Buhler C. Basic Tendencies of Human Life. In The Course of Human Life, ed. Charlotte Buhler and Fred Massarik. New York: Springer, 1968. P. 289.

56 Cao C., Dong G. Retrospective of the century and perspectives of Chinese psychology. Guangxi, Social sciences. 2014. P. 17-19.

57 Chen P. Reading Pan Zhe about the intention to explore a new reading of Psychological notes on psychology by Professor Pan Yi. *Innovation of psychology*, 1984. № 4. P. 1-7.

58 Coone J. A Cross-Cultural Study of Sex Differences in Development of Creative Thinking Abilities. Dissertation Abstracts. 1969. P. 29.

59 Daniel Bar-Tal, Eran Halperin. Socio-psychological barriers for peace making and ideas to overcome them. *International Journal of Social Psychology*, 2014. V. 29:1. P. 1-30.

60 Dembo T. Der arger als dynamisches problem. - psychol / T. Dembo. - Forsch, 1931. Bd. 15. 144 p.

61 Duncker K. Productive problems with beautiful solutions. In G. A. Kimble & M. Wertheimer (Eds.). *Portraits of pioneers in psychology*, 1988. Vol. 3. P. 163-178.

62 Eysenck H. J. Uses and Abuses of Psychology. London : Penguin Books. 1954. 340 p.

63 Fang G., Tian, S., Bee, H. Children's Logarithmic Cognition and Strategies. *Acta Psychologica Sinica, 2001. № 1. P. 30-36.*

63. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance. *Stanford University Press. 1962. 291 p.*

64. Freud S. Psychopathology Of Everyday Life. *CreateSpace Independent Publishing Platform. 2017. 144 p.*

65. Fromm E.The Pathology of Normalcy Kindle Edition. *Open Road Media. 2023. 231 p.*

66. Ge L. New interpretations and new ways of using the terms of traditional Chinese psychology. Journal of Shandong Normal University *(humanities and social sciences edition), 2004. № 3. P. 3-8.*

67. Gong H., Huang, S. Classroom Collective Building and Student Personality *Development. Guangzhou: Guangdong Education Press. 1999. 127 p.*

68. Guilford Y. P. The nature of human intelligence. N. Y.: Mc-Gaw Hill. *1967. 145*

p.

69. Hall A. A Methodology for Systems Engineering. Research Management. Taylor & Francis, Ltd, 1965. Vol. 8, № 1. P. 56-58.
70. Horney K. Our Inner Conflicts. W. W. Norton & Company. 1988. 254 p.
71. Jung C. Analytical Psychology: Its Theory and Practice. Taylor & Francis. 2014. 186 p.
72. Kruteleva L. Ju., Abakumova I. V., Kara Zh. Ju. Characteristic Features of Transformation of Life-sense Orientations of Emigrants. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2013. 86. P. 267-270.
73. Leibniz G. New Ето т тssays concerning the human understanding. Chicago:Scott, Foresman And Company.1902. 272 p.
74. Lewin K. The dynamic theory of personality. N.Y. : McGrow Hill. 1935. 286
75. Liang Q. A simple test of Buddhist psychology. *Selected Psychology magazine, Zhonghua Book Company,* 1922. № 1. P. 1 -6.
76. Lin C. Educational research to accelerate the sinization of psychological research. *Pedagogy researching*, 2019. № 10. P. 155 -159.
77. Liu C. Chinese psychology: what is possible? How to install it? *Journal of Nanjing Normal University* (social science edition), 2018. 4. № 5 -13.
78. Lozhkin G., Volyanyuk N. Ways of overcoming psychological barriers. *International journal of psychology,* 2008. Vol.: 43, Issue: 3-4. P. 323-323.
79. MacKinnon D.W. The personality correlates of creativity: a study of American architects. / In Vernon P.E. (ed.) Creativity. Middlesex, England: Penguin. 1970. 213 p.
80. Mar'i S. Toward A Cross-Cultural Theory of Creativity. *Journal of Creative Behavior,* 1976. № 10. P. 108-116.
81. Maslow A. Motivation and Personality. New York, NY: Harper & Row Publishers. 1954. 478 p.
82. Mearig J. Sex and Cultural Differences in Performance of Certain Verbal Creativity Measures. *Journal of Educational Research,* 1967. № 61. P. 114-117.

83. Nikolaiev L. Assertivenes as a part of adolescents' socialization. *European Humanities Studies: State and Society.* Slupsk: Academia Pomorska, 2015. № 4. P. 21-39.
84. Nuttin J. Psychoanalysis and personality. A dynamic theory of normal personality: Transl. N. Y.: Sheed & Ward. 1953. 310 p.
85. Pan S. Collection of psychology of Pan Shu. Nanjing: Jiangsu Education Publishing House. 1987. 179 p.
86. Peng K, Zhong N. Psychology and Development of China: Where is Chinese Psychology Going? Beijing: China Light Industry Press. 2010. 467 p.
87. Peng Y. Another Voice: Modern Neo-Confucianism and Chinese Humanistic Psychology. Psychological Journal, 2007. № 4. P. 754 -760.
88. Peng Y. Creation and construction of the system of the Chinese journal of the psychology of mind and nature. *North-Western Pedagogical University* (social science edition), 2020. № 4. P. 54 -62.
89. Repucci L.C. Definitions of Creativity. *The nature of creativity: contemporary psychological perspectives.* Cambridge University Press, 1988. P. 118.
90. Rogers C.R. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 1957. № 21. P. 95-103.
91. Scheie K. W. The impact of longitudinal studies on understanding development from young adulthood to old age. *International Journal of Behavioral Development.* 2000 № 24. P. 267-275.
92. Shao B., Chen W. The Godfather of Chinese Physiological Psychology: Wang Jingxi. *Popular Psychology,* 2016. № 7. P. 45 -46.
93. Shu Yu. Construction of schools and the future of Chinese psychology. Assessment of social sciences in China, 2016. № 3. P. 54 -62.
94. Suzuki S., Nagata M. Ability Development from Age Zero. Alfred Music. 2014.108 p.
95. Szmidt K. J. ABC kreatywnosci. Kontynuacje. Difin. 2019. 400 p.
96. Terman L. M. The Measurement of Intelligence. Boston. 1937. 269 p.
97. Torrance E.P. Scientific views of creativity and factors affecting its growth.

Daedalus: Creativity and learning, 1965. P. 663-679.

98. Toylor C. W. Cultirating multiple creative of the Giften. 1985. Vol 8. P. 187-198.
99. Van G. The current state of Russian psychology in the post-Soviet period of the dawn of psychological science. *Development of psychological science,* 2012. №6. P. 944 -948.
100. Varvarigou M, Durrant C. Theoretical perspectives on the education of choral conductors: A suggested framework. *British Journal of Music Education,* 2011. № 28. P. 325-338.
101. Wang A. Theory and practice of Chinese psychology in the field of education of indigenous people. Theory and practice of pedagogy, 2007. № 1, P. 45-51.
102. Wang S., Zhang Y. Psychology of the indigenous people of China and its features. Digest of Social Sciences, 2017. № 4. P. 68-70.
103. Wehner L., Csikszentmihalyi M., Magyari-Beck I. Current approaches used in studying creativity ... *Creativity Research Journal,* 1991. V. 4 (3). P. 25-38.
104. Wollach M.A., Kogan N.A. A new look at the creativity - intelligence distinction. *Journal of personality,* 1965. V. 33. P. 348-369.
105. Zhao Yong. Who's Afraid of the Big Bad Dragon?: Why China Has the Best (and Worst) Education System in the World. Jossey-Bass. 2014. 272 p.